ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
WALTER VAN GERVEN
της 15ης Μαΐου 1992 *

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Οι δύο υποθέσεις που απασχολούν σήμερα το Δικαστήριο αφορούν αίτηση του Court of Appeal του Λονδίνου (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, με την οποία ζητείται να διευκρινιστεί το περιεχόμενο της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976 (στο εξής: οδηγία 76/207) [1], καθώς και το περιεχόμενο της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978 (στο εξής: οδηγία 79/7) [2]. Τα ερωτήματα που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ, αντιστοίχως, της Sonia Jackson και της Patricia Cresswell, προσφευγουσών (στο εξής: Jackson και Cresswell ή προσφεύγουσες της κύριας δίκης), και του Βρετανού Chief Adjudication Officer, καθού οι προσφυγές (στο εξής: Chief Adjudication Officer), που αφορά το αν συμβιβάζονται με το κοινοτικό δίκαιο δύο βρετανικά συστήματα κοινωνικών παροχών, στο μέτρο που τα συστήματα αυτά δεν λαμβάνουν υπόψη τα έξοδα φυλάξεως των τέκνων για τον υπολογισμό των παροχών.

Τα πραγματικά περιστατικά και το νομικό πλαίσιο

2. Τα δύο επίδικα συστήματα κοινωνικών παροχών μπορούν συνοπτικά να περιγραφούν ως εξής.

Η Supplementary Benefits Act 1976 (στο εξής: SBA), την οποία αφορά η υπόθεση C-63/91 (Jackson), καθιέρωσε συμπληρωματικό επίδομα (supplementary benefit) για τα πρόσωπα που είναι τουλάχιστον δεκαέξι ετών και δεν διαθέτουν εισοδήματα επαρκή για την κάλυψη των αναγκών τους (requirements). Τα πρόσωπα που έχουν υπερβεί την ηλικία συνταξιοδοτήσεως μπορούσαν να λάβουν το επίδομα αυτό υπό τη μορφή συμπληρωματικής συντάξεως (supplementary pension). Το ύψος της παροχής αποτελούσε συνάρτηση της ανεπάρκειας των εισοδημάτων των ενδιαφερομένων σε σχέση με τις ανάγκες τους (που απαριθμούνταν σε κατάλογο). Αντίθετα, τα πρόσωπα που δεν είχαν ακόμη συμπληρώσει την ηλικία συνταξιοδοτήσεως έπρεπε, κατά γενικό κανόνα, για να μπορούν να έχουν αξίωση συμπληρωματικού επιδόματος, το οποίο, στην περίπτωση αυτή, ονομαζόταν supplementary allowance, να είναι διαθέσιμα για να καταλάβουν θέση εργασίας [3]. Εντούτοις, σύμφωνα με τους Supplementary Benefit (Conditions of Entitlement) Regulations 1981, η προϋπόθεση αυτή δεν εφαρμοζόταν στα πρόσωπα που είναι μόνα τους και έχουν συντηρούμενο τέκνο που κατοικεί υπό την ίδια στέγη [4].

Εξάλλου, οι Supplementary Benefit (Resources) Regulations 1981 όριζαν ότι, για τον υπολογισμό των εισοδημάτων των δικαιούχων, έπρεπε να αφαιρεθεί από το εισόδημά τους

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

1 — Περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 70).

2 — Περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160).

3 — Τμήμα 5(1)(α) SBA.

4 — Regulation 6(a) Supplementary Benefit (Conditions of Entitlement) Regulations 1981.

από την άσκηση επαγγέλματος ένα εύλογο ποσό για τα έξοδα φυλάξεως τέκνου[5]. Ένα επίδομα εκπαιδεύσεως (training allowance), χορηγούμενο κατ' εφαρμογή των διατάξεων της Manpower Services Commission, του προβλεπόμενου στον νόμο οργάνου που είναι επιφορτισμένο με την επαγγελματική εκπαίδευση, θεωρήθηκε ως εισόδημα για τον υπολογισμό του συμπληρωματικού επιδόματος[6]. Για τον υπολογισμό των εισοδημάτων του ενδιαφερομένου, οι δαπάνες της οικογένειας, και συγκεκριμένα τα έξοδα φυλάξεως των τέκνων, δεν μπορούσαν όμως να αφαιρεθούν απ' αυτό το επίδομα εκπαιδεύσεως, το οποίο θεωρείτο εντούτοις εισόδημα. Τα έξοδα φυλάξεως των τέκνων δεν μπορούσαν να ληφθούν υπόψη ούτε ως προστιθέμενα στον κατάλογο των αναγκών. Σύμφωνα με τους κανόνες εφαρμογής που ρυθμίζουν τη σύνθεση του καταλόγου αυτού, κατά τους Supplementary Benefit (Requirements) Regulations 1983, επιτρεπόταν να θεωρηθούν ότι ανταποκρίνονται σε κάποια ανάγκη μόνο τα έξοδα τα συνδεόμενα με τακτικό οικιακό καθήκον (ordinary domestic task), όταν τα ενήλικα μέλη της εν λόγω οικογένειας δεν ήταν σε θέση να εκτελέσουν τα ίδια το καθήκον αυτό λόγω γήρατος, κακής υγείας, ανικανότητας προς εργασίας ή βαριών οικογενειακών ευθυνών (old age, ill health, disability or heavy family responsibilities)[7].

3. Από τον Απρίλιο 1988 η SBA αντικαταστάθηκε από τον Social Security Act 1986 (στο εξής SSA), που αποτελεί το επίκεντρο της υποθέσεως C-64/91 (Cresswell). Αυτός ο τελευταίος νόμος αντικαθιστά το συμπληρωματικό επίδομα, για το οποίο έγινε λόγος, με το καλούμενο συμπλήρωμα εισοδήματος (income support), που καταβάλλεται σε όποιον έχει συμπληρώσει τουλάχιστον το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του, έχει εισοδήματα που δεν επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών του, δεν ασκεί αμειβόμενη δραστηριότητα (is not engaged in remunerative work) ή συμβιώνει, είτε υπάρχει γάμος είτε όχι, με σύντροφο που δεν ασκεί αμειβόμενη δραστηριότητα και — εκτός από μερικές συγκεκριμένες εξαιρέσεις — είναι διαθέσιμος για να καταλάβει θέση εργασίας [8]. Σύμφωνα με τους Income Support (General) Regulations 1987, η τελευταία αυτή προϋπόθεση δεν εφαρμόζεται στους γονείς μονογονικής οικογένειας που έχουν συντηρούμενο τέκνο, το οποίο κατοικεί μαζί τους[9]. Ορίζεται επίσης η «αμειβόμενη δραστηριότητα» ως εργασία με μέση εβδομαδιαία διάρκεια τουλάχιστον 24 ωρών[10]. Αντίθετα από τον SBA, ο SSA δεν επιτρέπει την αφαίρεση των εξόδων φυλάξεως τέκνου από τα εισοδήματα εργασίας με μειωμένο ωράριο. Τα έξοδα αυτά δεν μπορούν ούτε να ληφθούν υπόψη για τον υπολογισμό των οικονομικών αναγκών ενός προσώπου.

5 — Regulation 10(4)(c)(ii) Supplementary Benefit (Resources) Regulations 1981: «In calculating the amount of a person's earnings, there shall be deducted from the earnings which he derives from any employment (...) expenses reasonably incurred by him without reimbursement in respect of (...) the making of reasonable provision for the care of another member of the assessment unit because of his own necessary absence from home to carry out his duties in connexion with that empolyment (...)» [Για τον υπολογισμό του ποσού των εισοδημάτων ενός προσώπου πρέπει να αφαιρεθούν από τα εισοδήματά του από την άσκηση επαγγέλματος (...) τα έξοδα στα οποία ευλόγως υποβλήθηκε, χωρίς αυτά να του επιστραφούν, για να (...) εξασφαλίσει κατά τρόπο εύλογο τη συντήρηση ενός άλλου μέλους της ίδιας φορολογικής ενότητος λόγω της απουσίας του από την οικογενειακή στέγη που καθίσταται απαραίτητη για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις που υπέχει λόγω της εργασίας του (...)]

6 — Regulation 11(2)(h) Supplementary Benefit (Resources) Regulations 1981.

7 — Φαίνεται ότι σε μια υπόθεση ανάλογη προς την υπόθεση Jackson ένας Social Security Commissioner έκρινε ότι ένα πρόσωπο που έχει ένα μόνο συντηρούμενο τέκνο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει «βαριές οικογενειακές ευθύνες» και ότι οι οικογενειακές ευθύνες δεν καθίστανται «βαριές» λόγω του ότι ο ενδιαφερόμενος αποφάσισε να παρακολουθήσει μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως.

8 — Τμήμα 20(3) SSA.

9 — Regulation 8 juncto schedule 1, section 1, Income Support (General) Regulations 1987.

10 — Regulation 5(1) Income Support (General) Regulations 1987.

4. Όταν έλαβαν χώρα τα πραγματικά περιστατικά στα οποία στηρίζεται η υπόθεση C-63/91, η Jackson ήταν είκοσι τριών ετών. Ήταν άγαμη, χωρίς εργασία και μητέρα ενός τέκνου τεσσάρων ετών. Ελάμβανε διάφορα επιδόματα (child benefit και one-parent benefit) και, από τον Μάρτιο 1982, ελάμβανε επίσης συμπληρωματικό επίδομα δυνάμει του SBA. Τον Σεπτέμβριο του 1986 άρχισε μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως στο πλαίσιο της Manpower Services Commission. Για τον λόγο αυτό ελάμβανε κάθε εβδομάδα επίδομα εκπαιδεύσεως. Χάρη στο επίδομα αυτό, οι οικονομικοί της πόροι υπερέβαιναν πλέον τις ανάγκες της, έτσι ώστε ο Adjudication Officer, που είναι το αρμόδιο όργανο, έθεσε τέρμα στο δικαίωμα της Jackson για λήψη συμπληρωματικού επιδόματος. Αρνήθηκε, για τον σκοπό αυτό, να λάβει υπόψη τα έξοδα στα οποία υποβαλλόταν αναγκαστικά η Jackson για τη φύλαξη του τέκνου καθόσον χρόνο παρακολουθούσε τα μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως.

Όταν έλαβαν χώρα τα πραγματικά περιστατικά στα οποία στηρίζεται η υπόθεση C-64/91, η Cresswell ήταν τριάντα ετών. Ήταν διαζευγμένη και μητέρα δύο τέκνων, ηλικίας πέντε και δύο ετών αντιστοίχως, τα οποία συντηρούσε μόνη της. Για ένα χρονικό διάστημα βρισκόταν σε πλήρη ανεργία και στη συνέχεια άρχισε, τον Σεπτέμβριο του 1988, να εργάζεται με μειωμένο ωράριο ως σχεδιάστρια για το πανεπιστήμιο του Exeter (εργαζόταν 22 ώρες εβδομαδιαίως κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους, δηλαδή με μέση διάρκεια εργασίας μικρότερη από 24 ώρες εβδομαδιαίως). Μέχρι τότε ελάμβανε, όπως και η Jackson, επιδόματα καλούμενα « child benefit » και « one-parent benefit ». Επί ορισμένο χρονικό διάστημα ελάμβανε εξάλλου συμπλήρωμα εισοδήματος δυνάμει του SSA. Αφότου άρχισε να ασκεί αμειβόμενη δραστηριότητα, ο Adjudication Officer μείωσε το συμπλήρωμα εισοδήματος που της εχορηγείτο, χωρίς όμως να αφαιρέσει από τα εβδομαδιαία εισοδήματα της Cresswell τα έξοδα στα οποία έπρεπε αυτή να υποβληθεί για τη φύλαξη των τέκνων της.

5. Τόσο η Jackson όσο και η Cresswell υποστηρίζουν ότι η άρνηση να ληφθούν υπόψη τα έξοδα φυλάξεως των τέκνων αποτελεί διάκριση στηριζόμενη στο φύλο, η οποία είναι ασυμβίβαστη με το εφαρμοζόμενο στο θέμα αυτό κοινοτικό δίκαιο.

Αφού προσέφυγαν ανεπιτυχώς ενώπιον του Social Security Appeal Tribunal και του Social Security Commissioner, άσκησαν προσφυγή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Το δικαστήριο αυτό, κρίνοντας ότι οι δύο υποθέσεις απαιτούσαν ερμηνεία των οδηγιών 79/7 και 76/207, εξέδωσε στις 21 Δεκεμβρίου 1990 δύο διατάξεις με τις οποίες υπέβαλε στο Δικαστήριο ορισμένα προδικαστικά ερωτήματα.

Στην υπόθεση C-63/91 (Jackson), τα ερωτήματα αυτά είναι τα ακόλουθα:

« 1) Εμπίπτει το συμπληρωματικό επίδομα — το οποίο αποτελεί παροχή που χορηγείται σε ποικίλες περιπτώσεις σε πρόσωπα, το εισόδημα των οποίων δεν επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών τους κατά την έννοια του νόμου, ανεξαρτήτως του αν υπάγονται σε κάποια από τις περιπτώσεις κινδύνων που απαριθμεί το άρθρο 3 της οδηγίας 79/7 — στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 της οδηγίας 79/7;

2) Είναι η απάντηση στο πρώτο ερώτημα η αυτή σε όλες τις περιπτώσεις ή εξαρτάται

από το αν ο ενδιαφερόμενος εμπίπτει σε κάποιον από τους κινδύνους που απαριθμεί το άρθρο 3 της οδηγίας 79/7;

3) Εμπίπτουν οι προϋποθέσεις χορηγήσεως του συμπληρωματικού επιδόματος στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207, τη στιγμή που αφορούν μεν αποκλειστικά την απόκτηση του δικαιώματος για συμπληρωματικό επίδομα, πλην όμως η εφαρμογή τους μπορεί να επηρεάσει τη δυνατότητα προσβάσεως ενός γονέα μονογονικής οικογένειας στην επαγγελματική εκπαίδευση; »

Τα ερωτήματα που υποβλήθηκαν στην υπόθεση C-64/91 (Cresswell) είναι πανομοιότυπα, αλλά αναφέρονται στην περίπτωση της Cresswell και αφορούν το συμπλήρωμα εισοδήματος:

« 1) Εμπίπτει το συμπλήρωμα εισοδήματος — το οποίο αποτελεί παροχή που χορηγείται σε ποικίλες περιπτώσεις σε πρόσωπα, το εισόδημα των οποίων δεν επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών τους κατά την έννοια του νόμου, ανεξαρτήτως του αν υπάγονται σε κάποια από τις περιπτώσεις κινδύνων που απαριθμεί το άρθρο 3 της οδηγίας 79/7 — στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 της οδηγίας 79/7;

2) Είναι η απάντηση στο πρώτο ερώτημα η αυτή σε όλες τις περιπτώσεις ή εξαρτάται από το αν ο ενδιαφερόμενος εμπίπτει σε κάποιον από τους κινδύνους που απαριθμεί το άρθρο 3 της οδηγίας 79/7;

3) Εμπίπτουν οι προϋποθέσεις χορηγήσεως του συμπληρώματος εισοδήματος στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207, τη στιγμή που αφορούν μεν αποκλειστικά την απόκτηση του δικαιώματος για συμπλήρωμα εισοδήματος, πλην όμως η εφαρμογή τους μπορεί να επηρεάσει τη δυνατότητα ενός γονέα μονογονικής οικογένειας να αναλάβει εργασία με μειωμένο ωράριο; »

Με την απόφαση που εκδόθηκε την ίδια ημέρα, συνοδεύουσα τις δύο προαναφερθείσες διατάξεις, το αιτούν δικαστήριο ζητεί εξάλλου από το Δικαστήριο να του παράσχει, στην περίπτωση που αποφανθεί ότι έχουν εφαρμογή οι δύο οδηγίες, ενδείξεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να αποκατασταθούν οι Jackson και Cresswell στα δικαιώματά τους [11].

6. Πριν προχωρήσω στην έκθεση των απόψεών μου, επιθυμώ να ασχοληθώ λίγο με το τελευταίο αυτό αίτημα. Η Επιτροπή θεωρεί ότι το Δικαστήριο δεν υποχρεούται να το δεχθεί. Σύμφωνα με τον συλλογισμό που εκθέτει στις συνημμένες παρατηρήσεις του, το αιτούν δικαστήριο δεν χρειάζεται απάντηση στο ερώτημα αυτό, δεδομένου ότι στο στάδιο αυτό της διαδικασίας καλείται να κρίνει μόνο επί της δυνατότητας εφαρμογής των οδηγιών 79/7 και 76/207. Το ζήτημα της αποκαταστάσεως των προσβληθέντων δικαιωμάτων θα ετίθετο μόνο σε μεταγενέστερο στάδιο και ενώπιον άλλου δικαστηρίου, δηλαδή του δικαστηρίου της ουσίας (fact-finding body), στο οποίο — αν υποτεθεί ότι το Δικαστήριο κρίνει ότι τα δύο συστήματα κοινωνικών παροχών εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της μιας και/ή της άλλης οδηγίας — θα παραπεμφθούν οι υποθέσεις αυτές και το οποίο θα πρέπει να εξετάσει αν τα εν λόγω συστήματα δημιουργούν διακρίσεις και αν οι διακρίσεις αυτές είναι δικαιολογημένες. Από την απόφαση Pardini [12] η Επιτροπή

11 — Απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 1990, σ. 20, στοιχείο D (στο εξής: απόφαση περί της παραπομπής).

12 — Απόφαση της 21ης Απριλίου 1988, 338/85 (Συλλογή 1988, σ. 2041, σκέψη 11).

συνάγει ότι το Δικαστήριο τότε μόνον είναι αρμόδιο να εκδώσει προδικαστική απόφαση βάσει του άρθρου 177 της Συνθήκης, όταν ο εθνικός δικαστής που τη ζητεί έχει ο ίδιος ανάγκη την απόφαση αυτή για να επιλύσει διαφορά που εκκρεμεί ενώπιόν του.

Δεν συμμερίζομαι την άποψη αυτή. Κατά πάγια νομολογία η εξουσία εκτιμήσεως του εθνικού δικαστή, που αποφασίζει να υποβάλει αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως [13]. Καθοριστική είναι η εκτίμηση του ίδιου του αιτούντος δικαστηρίου. Στην προκειμένη περίπτωση το δικαστήριο αυτό δήλωσε σαφώς ότι το ζήτημα της αποκαταστάσεως των δικαιωμάτων των Jackson και Cresswell είναι ζήτημα αρχής που παρουσιάζει γενικό ενδιαφέρον, διότι αφορά τον τρόπο με το οποίο τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να εφαρμόζουν τις εν λόγω οδηγίες. Επιθυμεί να λάβει απάντηση αρχής σχετικά με τον τρόπο αποκαταστάσεως, για την περίπτωση που θα έκρινε ότι εφαρμόζονται οι οδηγίες αυτές [14]. Επίτηδες εξάλλου εφιστά στην προσοχή στη μακρά ήδη διάρκεια της διαδικασίας (διάρκεια που υπερέβη εν τω μεταξύ τα πέντε έτη) και στην ανάγκη, στο πλαίσιο της εύλογης έννομης προστασίας, οικονομίας χρόνου και εξόδων τα οποία θα συνεπάγεται αναπόφευκτα η κίνηση νέας διαδικασίας για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως σε μεταγενέστερο στάδιο της ίδιας διαφοράς, νέας διαδικασίας που μπορεί να κινηθεί από δικαστή κατωτέρου δικαστηρίου, αλλά ενδεχομένως και εκ νέου από το ίδιο το αιτούν δικαστήριο, στο μέτρο που θα ασκηθεί έφεση κατά της αποφάσεως του κατωτέρου δικαστηρίου.

7. Θα εξετάσω καταρχάς το ζήτημα αν οι εν λόγω παροχές εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7 και αν η δυνατότητα εφαρμογής της οδηγίας αυτής εξαρτάται από το αν οι ενδιαφερόμενες ευρίσκονται σε μια από τις καταστάσεις που αφορά η οδηγία αυτή. Θα εξετάσω στη συνέχεια το ζήτημα αν τα δύο συστήματα εμπίπτουν στην οδηγία 76/207. Στο μέτρο που θα προκύψει ότι οι εν λόγω παροχές εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της μίας και/ή της άλλης οδηγίας, θα εξετάσω κάθε φορά αν πρόκειται για διάκριση στηριζόμενη στο φύλο που απαγορεύεται από τις εν λόγω οδηγίες και σε ποιες περιπτώσεις η διάκριση αυτή μπορεί να είναι δικαιολογημένη. Τέλος θα απαντήσω στο ερώτημα που αφορά την αποκατάσταση των προσβληθέντων δικαιωμάτων.

Το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7

8. Όπως είναι γνωστό, η οδηγία 79/7 αφορά την προοδευτική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών (στο εξής: αρχή της ίσης μεταχειρίσεως) σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως. Αυτός ο προοδευτικός χαρακτήρας προκύπτει από τον τίτλο της οδηγίας (βλ. ανωτέρω σημείο 1), από το προοίμιο (που αναφέρεται στο άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 76/207 και ορίζει ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως πρέπει να εφαρμοστεί «καταρχήν» στους τομείς που καλύπτονται από την οδηγία) [15], και επίσης από τη διατύπωση του άρθρου 1 της οδηγίας.

Το άρθρο αυτό αναφέρει ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως πρέπει να εφαρμοστεί «στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως και των άλλων στοιχείων κοινωνικής προστασίας».

13 — Περίληψη της νομολογίας αυτής περιέχεται στην απόφαση της 11ης Ιουνίου 1987, 14/86, Χ (Συλλογή 1987, σ. 2545). Κατά την άποψή μου η απόφαση Pardini δεν αποκλίνει, αλλά, αντίθετα, συμφωνεί με τη νομολογία αυτή.

14 — Απόφαση περί παραπομπής, σ. 20, στοιχείο C.

15 — Πρώτη και δεύτερη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 79/7.

Αυτό το πεδίο εφαρμογής διευκρινίζεται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, σύμφωνα με το οποίο

« Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται:

α) στα νομικά συστήματα που εξασφαλίζουν προστασία κατά των ακολούθων κινδύνων:

— ασθενείας,

— αναπηρίας,

— γήρατος,

— εργατικού ατυχήματος και επαγγελματικής ασθενείας,

— ανεργίας·

β) στις διατάξεις που αφορούν την κοινωνική πρόνοια, κατά το μέτρο που προορίζονται να συμπληρώσουν ή να υποκαταστήσουν τα συστήματα που αναφέρονται στην περίπτωση α. »

Από τις διατάξεις αυτές προκύπτει ότι ο κοινοτικός νομοθέτης σκοπεύει να εφαρμόσει την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως κατά προτεραιότητα στον τομέα των συστημάτων που προσφέρουν προστασία κατά των καλουμένων κλασικών κινδύνων: ασθενείας, αναπηρίας, γήρατος, εργατικού ατυχήματος και επαγγελματικής ασθενείας και ανεργίας [16]. Οι παροχές προς επιζώντες και οι οικογενειακές παροχές αποκλείονται ρητώς του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας 79/7 (άρθρο 3, παράγραφος 2) [17].

9. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι διάδικοι της κύριας δίκης διαφωνούν ως προς την ερμηνεία του άρθρου 3, παράγραφος 1. Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, στηριζόμενη στην απόφαση Drake [18], υποστηρίζει ότι ούτε το συμπληρωματικό επίδομα ούτε το συμπλήρωμα εισοδήματος εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7. Κατά την άποψή της, οι παροχές αυτές αποσκοπούν στην προστασία του δικαιούχου τους κατά του κινδύνου της απορίας και όχι κατά ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3 της οδηγίας. Το δικαίωμα συμπληρωματικού επιδόματος ή συμπληρώματος εισοδήματος, συνεχίζει η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εξαρτάται κυρίως από τα εισοδήματα που διαθέτει ο αιτών και όχι από την πραγματοποίηση ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1. Δηλαδή, τόσο κατά το παλαιό καθεστώς όσο και κατά το νέο, το γεγονός ότι ένας από τους κινδύνους που αναφέρονται στη διάταξη αυτή πραγματοποιείται δεν γεννά αυτομάτως δικαίωμα συμπληρωματικού επιδόματος ή συμπληρώματος εισοδήματος· αντίθετα, είναι πολλές οι περιπτώσεις στις οποίες πρόσωπα που δεν βρίσκονταν ούτε βρίσκονται σε κάποια από τις καταστάσεις που αναφέρονται στο προαναφερθέν άρθρο έλαβαν, παρ' όλ' αυτά, ή λαμβάνουν ακόμη τις εν λόγω παροχές.

Η Jackson, η Cresswell και η Επιτροπή θεωρούν αντιθέτως ότι και οι δύο παροχές εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7. Σύμφωνα με τις Jackson και Cresswell, αυτό συμβαίνει διότι οι παροχές αυτές έχουν ως σκοπό την προστασία κατά των κινδύνων που

16 — Και από ιστορικής απόψεως, οι κίνδυνοι αυτοί καλύφθηκαν αρχικά από μορφές κοινωνικής ασφαλίσεως: βλ. Van Langendonck, J.: *Handboek sociaal zekerheidsrecht*, Αμβέρσα, Kluwer, 1991, σ. 7· Dupeyroux, J. J.: *Sécurité sociale*, Παρίσι, Dalloz, 1986, σ. 38 και επ.

17 — Οι οικογενειακές παροχές όμως που χορηγούνται ως προσαύξηση παροχών που οφείλονται λόγω των κινδύνων που αναφέρονται στην παράγραφο 1, στοιχείο α', του άρθρου 3 εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας (άρθρο 3, παράγραφος 2).

18 — Απόφαση της 24ης Ιουνίου 1986, 150/85 (Συλλογή 1986, σ. 1995).

αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1. Το καθοριστικό κριτήριο στο ζήτημα αυτό είναι, κατά την άποψή τους, ο ρόλος που διαδραματίζουν στην πράξη οι παροχές αυτές. Ακόμη και αν έπρεπε να περιοριστεί κανείς αυστηρά στον σκοπό για τον οποίο θεσπίστηκαν οι παροχές αυτές, θα έπρεπε πάντως, σύμφωνα με την απόφαση Drake, να ερμηνευθεί ευρέως το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, τα αποτελέσματα της οποίας δεν μπορούν να περιοριστούν στα κλασικά συστήματα που βασίζονται σε εισφορές και να μην καλύπτουν γενικότερα συστήματα που εξαρτώνται από προϋποθέσεις εισοδήματος. Η Επιτροπή υπογραμμίζει τέλος ότι, για την εφαρμογή της οδηγίας 79/7, αρκεί τα εν λόγω συστήματα παροχών να καλύπτουν στην πραγματικότητα έναν από τους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1.

10. Όπως ορθά παρατηρεί το αιτούν δικαστήριο [19], το ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω δεν είναι το αν το συμπληρωματικό επίδομα και το συμπλήρωμα εισοδήματος πρέπει να θεωρηθούν ως προβλεπόμενο στον νόμο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1. Γι' αυτό και δεν θα εξετάσω εν προκειμένω τη διάκριση αυτή. Το κύριο ερώτημα που τίθεται στο Δικαστήριο είναι αν, για να υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7, ένα σύστημα πρέπει να θεσπίστηκε από τον νομοθέτη ή αυτόν που δημιούργησε τον εν λόγω κανόνα ως προστασία κατά των κινδύνων που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, σημείο α', ή αν είναι αρκετό για τον σκοπό αυτό να προσφέρει στην πράξη προστασία κατά των κινδύνων αυτών. Η νομολογία του Δικαστηρίου περιλαμβάνει, κατά την άποψή μου, δύο αποφάσεις καθοριστικής σημασίας για την απάντηση στο ερώτημα αυτό: πρόκειται για την προαναφερθείσα απόφαση Drake και την απόφαση Smithson [20].

11. Η απόφαση Drake αφορούσε ιδίως το ερώτημα αν παροχή που θεσπίζει η βρετανική νομοθεσία υπέρ των προσώπων που παρέχουν φροντίδες και εξασφαλίζουν τη συντήρηση αναπήρου (invalid care allowance) πρέπει να θεωρηθεί ως παροχή υπαγόμενη σε προβλεπόμενο από τον νόμο σύστημα προστασίας κατά των κινδύνων αναπηρίας, στο οποίο εφαρμόζεται το άρθρο 3, παράγραφος 1, σημείο α', της οδηγίας 79/7.

Το Δικαστήριο απάντησε καταφατικά στο ερώτημα αυτό. Διαπίστωσε ότι η αναπηρία είναι ένας από τους κινδύνους που καλύπτονται από το άρθρο 3, παράγραφος 1, σημείο α'. Έκρινε σχετικά ότι

« για να εμπίπτει μία παροχή στο πεδίο εφαρμογής της υπό κρίση οδηγίας, πρέπει να συνιστά είτε το σύνολο ή μέρος συστήματος που προβλέπεται από τον νόμο για την προστασία κατά ενός από τους κινδύνους που απαριθμούνται είτε μορφή παροχής κοινωνικής πρόνοιας που αποβλέπει στον ίδιο στόχο » [21].

Το Δικαστήριο εντούτοις διαπίστωσε ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ των κρατών μελών όσον αφορά την προστασία κατά του κινδύνου αναπηρίας. Έτσι, αντίθετα από τα άλλα κράτη μέλη, το Ηνωμένο Βασίλειο προβλέπει δύο διαφορετικές παροχές στον τομέα αυτό, δηλαδή ένα επίδομα που καταβάλλεται στον ίδιο τον ανάπηρο και ένα άλλο που χορηγείται στο πρόσωπο που παρέχει φροντίδες και εξασφαλίζει τη συντήρησή του. Το Δικαστήριο όμως έκρινε ότι τέτοιες τεχνικές διαφορές δεν είναι κρίσιμες:

« Έτσι, για να εξασφαλιστεί ότι η προοδευτική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης, η οποία διακηρύσσεται στο άρθρο 1 και εξειδικεύεται στο άρθρο 4 της οδηγίας 79/7, θα υλοποιηθεί αρμονικά στο σύνολο της Κοινότητας,

19 — Απόφαση περί της παραπομπής, σ. 10, στοιχείο C.

20 — Απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 1992, C-243/90 (Συλλογή 1992, σ. I-467).

21 — Απόφαση Drake, σκέψη 21.

το άρθρο 3, παράγραφος 1, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι περιλαμβάνει κάθε παροχή η οποία ανήκει, υπό ευρεία έννοια, σε ένα από τα αναφερόμενα συστήματα που προβλέπονται από τον νόμο ή σε διάταξη που αφορά την κοινωνική πρόνοια και που αποσκοπεί στη συμπλήρωση ή την υποκατάσταση ενός τέτοιου συστήματος. » [22]

Το Δικαστήριο προσέθεσε ακόμη ότι

« η καταβολή της παροχής στο πρόσωπο που παρέχει τις φροντίδες δεν παύει να εξαρτάται από την ύπαρξη μιας καταστάσεως αναπηρίας, υπό την έννοια ότι, όπως δέχθηκε και ο Adjudication Officer κατά την προφορική διαδικασία, η ύπαρξη της αναπηρίας αποτελεί conditio sine qua non της χορήγησής της. Πρέπει εξάλλου να τονιστεί η προφανής οικονομική σχέση που συνδέει την παροχή αυτή προς τον ανάπηρο, δεδομένου ότι ο ανάπηρος αντλεί ωφέλεια από το γεγονός ότι το πρόσωπο που τον βοηθεί λαμβάνει ενίσχυση » [23].

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο συνήγαγε το συμπέρασμα ότι η εν λόγω παροχή ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7, διότι διαφορετικά θα ήταν δυνατό να επιφέρονται διάφορες τυπικές μεταβολές στις υφιστάμενες παροχές που καλύπτονται από την οδηγία, έτσι ώστε να αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής της [24].

12. Η πρόσφατη απόφαση Smithson έχει ως αφετηρία τη συλλογιστική που αναπτύσσεται στην απόφαση Drake, προσθέτει όμως αρκετές σημαντικές διευκρινίσεις. Η εν λόγω παροχή ήταν επίδομα στέγης (housing benefit) που προέβλεπε η βρετανική νομοθεσία υπέρ των προσώπων με χαμηλά εισοδήματα, για να μπορέσουν να καλύψουν τα στεγαστικά τους έξοδα. Το δικαίωμα για επίδομα στέγης καθώς και το ύψος του τελευταίου εξαρτώνται από τη σχέση μεταξύ των εισοδημάτων του ενδιαφερομένου και ενός θεωρητικού ποσού (applicable amount). Ένα από τα στοιχεία του υπολογισμού αυτού του θεωρητικού εισοδήματος συνδέεται με το καλούμενο υψηλότερο επίδομα για συνταξιούχους (higher pensioner premium), που χορηγείται, μεταξύ άλλων, σε όσους ζουν μόνοι, έχουν συμπληρώσει το εξηκοστό αλλά όχι το ογδοηκοστό έτος της ηλικίας τους και λαμβάνουν ένα ή περισσότερα άλλα επιδόματα, μεταξύ των οποίων σύνταξη αναπηρίας (invalidity pension). Όποιος συμπληρώσει την ηλικία συνταξιοδοτήσεως (που, στο Ηνωμένο Βασίλειο, είναι το εξηκοστό έτος για τις γυναίκες και το εξηκοστό πέμπτο έτος για τους άνδρες), αλλά δεν έχει ακόμη συμπληρώσει, αν πρόκειται για γυναίκα, το εξηκοστό πέμπτο έτος ή, αν πρόκειται για άνδρα, το εβδομηκοστό έτος έχει πρόσβαση σε διαδικασία που του επιτρέπει να παύσει να υπάγεται στο σύστημα των συντάξεων γήρατος για να λάβει σύνταξη αναπηρίας.

Όταν συμπλήρωσε το εξηκοστό έτος της ηλικίας της η Smithson έπαυσε να λαμβάνει το επίδομα αναπηρίας που ελάμβανε από ορισμένα έτη. Αν και μπορούσε κατά τον χρόνο αυτό να επιλέξει τη σύνταξη αναπηρίας, δεν το έπραξε και κατά συνέπεια της χορηγήθηκε, από το χρονικό αυτό σημείο, η κοινή σύνταξη. Όταν μεταγενέστερα τέθηκε θέμα να της χορηγηθεί επίδομα στέγης, πράγμα που έγινε, απορρίφθηκε η αίτησή της να της χορηγηθεί το υψηλότερο επίδομα για συνταξιούχους, με το αιτιολογικό ότι δεν πληρούσε την πρόσθετη προϋπόθεση προς το ότι, για να λάβει το υψηλότερο αυτό επίδομα, έπρεπε να λαμβάνει και σύνταξη αναπηρίας. Δεδομένου όμως ότι εν τω μεταξύ είχε συμπληρώσει το εξηκοστό έβδομο έτος, δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να ανταποκριθεί στην προϋπόθεση αυτή περνώντας από το σύστημα της συντάξεως γήρατος στο σύστημα συντάξεως αναπηρίας.

22 — Σκέψη 23.

23 — Σκέψη 24· βλ. απόφαση Smithson, σκέψη 13.

24 — Σκέψη 25.

Υποστηρίχθηκε ότι η αδυναμία μιας γυναίκας ηλικίας μεταξύ εξήντα πέντε και εβδομήντα ετών να περάσει από το σύστημα γήρατος στο σύστημα συντάξεως αναπηρίας — ενώ αυτό είναι δυνατό για έναν άνδρα — αποτελεί διάκριση κατά την έννοια του άρθρου 4 της οδηγίας 79/7. Το επίδομα στέγης αποτελεί τμήμα ενός συστήματος που προβλέπεται από τον νόμο για την προστασία κατά τριών από τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας, δηλαδή κατά της αναπηρίας, του γήρατος και της ανεργίας.

Το ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο (που είναι το ίδιο με αυτό που υπέβαλε στο Δικαστήριο αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως στην παρούσα υπόθεση) αφορούσε το άρθρο 4 της οδηγίας 79/7. Το Δικαστήριο επαναδιατύπωσε το ερώτημα, δεχόμενο ότι το εθνικό δικαστήριο ρωτούσε αν το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7 έχει την έννοια ότι αφορά σύστημα επιδόματος στέγης, το ύψος του οποίου υπολογίζεται βάσει ενός θεωρητικού εισοδήματος, εφόσον για τον καθορισμό του θεωρητικού αυτού εισοδήματος εφαρμόζονται κριτήρια που αφορούν την προστασία από κινδύνους που αναφέρονται στην οδηγία, όπως η ασθένεια ή η αναπηρία [25].

Αφού υπενθυμίσει το πρώτο και το τρίτο απόσπασμα της αποφάσεως Δρακε, που προαναφέρθηκαν, το Δικαστήριο συνεχίζει ως εξής:

« Κατά συνέπεια, μολονότι τα κριτήρια χορηγήσεως δεν έχουν αποφασιστική σημασία για τον νομικό χαρακτηρισμό μιας παροχής κατά την οδηγία 79/7, εντούτοις η παροχή αυτή, για να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας, πρέπει να έχει άμεση και πραγματική σχέση με την προστασία από έναν από τους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας. » [26]

« Διαπιστώνεται ότι το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 79/7 δεν καλύπτει τα νομικά συστήματα που εξασφαλίζουν την καταβολή ενός ειδικού επιδόματος προς αντιμετώπιση των εξόδων κατοικίας σε όσους διαθέτουν πραγματικό εισόδημα κατώτερο από ένα θεωρητικό εισόδημα, το οποίο υπολογίζεται βάσει ορισμένων κριτηρίων. » [27]

Το Δικαστήριο δηλώνει εξάλλου ότι η ηλικία και η αναπηρία αποτελούν απλώς δύο από τα κριτήρια που εφαρμόζονται για τον καθορισμό των οικονομικών αναγκών του δικαιούχου ενός τέτοιου επιδόματος. Το γεγονός ότι τα κριτήρια αυτά έχουν αποφασιστική σημασία για τη χορήγηση ενός υψηλότερου επιδόματος δεν αρκεί για να εμπίπτει το « επίδομα » αυτό στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7 [28]. Πράγματι, το υψηλότερο αυτό επίδομα αποτελεί

« αναπόσπαστο συστατικό της όλης παροχής, σκοπός της οποίας είναι η αντιστάθμιση της ανεπάρκειας των πόρων του δικαιούχου, όσον αφορά τα έξοδα κατοικίας, και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αυτοτελές σύστημα προοριζόμενο να εξασφαλίσει προστασία από ορισμένους από τους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7 » [29].

25 — Σκέψη 10.

26 — Απόφαση Smithson, σκέψη 14.

27 — Απόφαση Smithson, σκέψη 15.

28 — Απόφαση Smithson, σκέψη 16. Η ορολογία που χρησιμοποιείται στο γαλλικό κείμενο δεν είναι εντελώς μονοσήμαντη. Έτσι στη σκέψη 3 της αποφάσεως η έκφραση « υψηλότερο συμπληρωματικό επίδομα » φαίνεται πως έπρεπε στην πραγματικότητα να αντικατασταθεί από τον όρο « υψηλότερη πριμοδότηση ».

29 — Απόφαση Smithson, σκέψη 17.

13. Η απόφαση Shmithson χρήζει ερμηνείας. Την αντιλαμβάνομαι ως εξής: το γεγονός ότι ένας κίνδυνος που αναφέρεται στην οδηγία 79/7 (όπως, στην περίπτωση της Smithson, η αναπηρία) αποτελεί στοιχείο που λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό ενός θεωρητικού εισοδήματος, το οποίο είναι με τη σειρά του καθοριστικό για τη χορήγηση ή την άρνηση παροχής η οποία (όπως το επίδομα στέγης στην υπόθεση Smithson) δεν έχει η ίδια θεσπιστεί για να εξασφαλίσει προστασία κατά ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στην οδηγία 79/7, δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να εμπίπτει αυτή η τελευταία παροχή στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7. Δηλαδή η απλή χρήση κριτηρίων που αναφέρονται σε έναν από τους κινδύνους που καλύπτονται από την οδηγία αυτή δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας ένα επίδομα που δεν έχει το ίδιο ως αντικείμενο την εξασφάλιση προστασίας κατά ενός από τους κινδύνους αυτούς. Στην υπόθεση Smithson η σχέση μεταξύ των κινδύνων που αναφέρονται στην οδηγία 79/7 και του επιδόματος στέγης ήταν πράγματι *πολύ έμμεση*: η αναπηρία είναι μόνον ένα κριτήριο για τη χορήγηση συντάξεως αναπηρίας, η λήψη της οποίας αποτελεί προϋπόθεση για τη λήψη υψηλότερου επιδόματος για συνταξιούχους (higher pensioner premium), το οποίο με τη σειρά του λαμβάνεται επίσης υπόψη για τον υπολογισμό του θεωρητικού εισοδήματος του προσώπου που ζητεί επίδομα στέγης.

14. Η εξέταση των παρουσών υποθέσεων επιβάλλει, κατά την άποψή μου, συνδυασμένη ανάγνωση των αποφάσεων Drake και Smithson. Το αποφασιστικό κριτήριο που συνάγεται από τις αποφάσεις αυτές είναι ότι, για να διέπεται από το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7, ένα επίδομα πρέπει να χορηγείται δυνάμει αυτονόμου συστήματος που προβλέπεται από τον νόμο ή μορφής παροχής κοινωνικής πρόνοιας που να έχει άμεση και πραγματική σχέση (όπως αποφάνθηκε το Δικαστήριο στην απόφαση Smithson) με την προστασία κατά ενός από τους κινδύνους που απαριθμούνται στη διάταξη αυτή. Αυτό συμβαίνει οπωσδήποτε στην περίπτωση ενός συστήματος που — όπως αυτό για το οποίο επρόκειτο στην υπόθεση Drake — εξαρτά τη χορήγηση παροχής από την πραγματοποίηση ενός από τους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', ανάγοντας την πραγματοποίηση του κινδύνου αυτού σε προϋπόθεση sine qua non. Το γεγονός ότι η παροχή καταβάλλεται σε τρίτο πρόσωπο δεν μεταβάλλει το καθεστώς της παροχής αυτής, εφόσον το οικονομικό όφελος που προκύπτει από την παροχή ωφελεί το πρόσωπο που καλύπτεται κατά του εν λόγω κινδύνου. Εντούτοις, όπως αναφέρεται στην απόφαση Smithson, τα κριτήρια χορηγήσεως *δεν* έχουν αποφασιστική σημασία για την ύπαρξη μιας τέτοιας άμεσης και πραγματικής σχέσεως. Σύμφωνα όμως με την ίδια αυτή απόφαση, η σχέση που πρέπει να έχει το σύστημα με την προστασία κατά ενός από τους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', μπορεί να μην είναι εντελώς έμμεση (όπως συνέβαινε πράγματι στην υπόθεση Smithson).

Εν πάση περιπτώσει, από την απόφαση Drake προκύπτει ότι, για την οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας, επιβάλλεται οπωσδήποτε μία τελολογική προσέγγιση. Όπως υπογράμμισε το Δικαστήριο στην απόφαση αυτή (βλ. ανωτέρω σημείο 11), η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, που αναπτύσσεται στην οδηγία 79/7, πρέπει πράγματι να εφαρμοστεί *αρμονικά*, στο σύνολο της Κοινότητας. Για τον λόγο αυτό όλες οι παροχές, οι οποίες, *υπό την ευρεία έννοια του όρου*, χορηγούνται βάσει προβλεπομένου από τον νόμο συστήματος ή συστήματος κοινωνικής πρόνοιας που αποσκοπεί στην εξασφάλιση προστασίας κατά ενός ή περισσοτέρων από τους εν λόγω κινδύνους, διέπονται από την αρχή αυτή. Στις προτάσεις που ανέπτυξε επί της υποθέσεως Drake, ο γενικός εισαγγελέας Mancini παρατήρησε ορθά ότι

« θα παραβλαπτόταν σοβαρά η πρακτική αποτελεσματικότητα της οδηγίας, αν καθοριστικός για τα όρια της εφαρμογής της ήταν ο τρόπος καταβολής μιας παροχής. Πράγματι,

είναι προφανές ότι, αν γινόταν δεκτή μια τέτοια δυνατότητα, θα αρκούσαν σε οποιοδήποτε κράτος μέλος λίγες τροποποιήσεις της νομοθεσίας για να εξαιρεθούν πολυάριθμοι τομείς της κοινωνικής ασφαλίσεως από την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης »[30].

Η άποψη που εξέφρασε το Δικαστήριο στην απόφαση Drake εντάσσεται επομένως πλήρως σε ολόκληρη σειρά αποφάσεων σχετικά με την ίση μεταχείριση, στις οποίες έγινε επίκληση της πρακτικής αποτελεσματικότητας των οικείων κοινοτικών κανόνων για να καταστεί δυνατή η πραγματοποίηση των σκοπών της Συνθήκης ή της κοινοτικής ρυθμίσεως παρά τις περιπλοκές των εθνικών συστημάτων και ρυθμίσεων[31].

15. Αυτή η ανάλυση της πρόσφατης νομολογίας μας οδηγεί να απαντήσουμε στη συνέχεια στο ερώτημα αν, για να καθοριστεί αν ένα σύστημα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7, είναι καθοριστική η *πρόθεση του νομοθέτη* ή αν είναι καθοριστικό το *πραγματικό αποτέλεσμα,* δηλαδή η πραγματική προστασία κατά ενός κινδύνου που αναφέρεται στην οδηγία.

Όπως ανέφερα προηγουμένως (βλ. το σημείο 9), η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου υποστηρίζει την πρώτη άποψη, που είναι απόρροια αυστηρότερης ερμηνείας. Κατά την άποψη της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου ούτε το συμπληρωματικό επίδομα ούτε το συμπλήρωμα εισοδήματος εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7, διότι τα συστήματα αυτά δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τον κίνδυνο της ανεργίας (ή του γήρατος) και αντίθετα προορίζονται να προστατεύσουν τους δικαιούχους κατά του κινδύνου της απορίας, δηλαδή ενός κινδύνου που δεν περιλαμβάνεται στην απαρίθμηση του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας. Επιπλέον, το γεγονός ότι κανένας από τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, δεν αποτελεί προϋπόθεση sine qua non για τη χορήγηση συμπληρωματικού επιδόματος ή συμπληρώματος εισοδήματος, με την έννοια ότι η πραγματοποίηση των κινδύνων αυτών θα εξασφάλιζε στον δικαιούχο αυτόματο δικαίωμα επιδόματος ή συμπληρώματος εισοδήματος, επιβεβαιώνει την έλλειψη ενός τέτοιου αρρήκτου συνδέσμου. Αντίθετα, σύμφωνα με την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, πολλά πρόσωπα που δεν βρίσκονται σε μία από τις καταστάσεις που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1 υπήρξαν και εξακολουθούν να είναι δικαιούχοι του εν λόγω επιδόματος ή συμπληρώματος.

16. Δεν μπορώ να συμφωνήσω με την άποψη αυτή. Όσον αφορά τον σκοπό της προστασίας κατά της απορίας, είναι αλήθεια ότι η κατάσταση αυτή δεν αναφέρεται ρητά στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7. Εντούτοις, η προστασία κατά των κινδύνων που αναφέρονται στη διάταξη αυτή καταλήγει σε τελική ανάλυση στην προστασία κατά της απώλειας εισοδημάτων ή της απορίας που θα προέκυπταν από την πραγματοποίηση ενός από τους κινδύνους αυτούς. Το γεγονός ότι μια νομοθεσία λαμβάνει υπόψη την οικονομική ανάγκη για να παράσχει μεγαλύτερη ή μικρότερη προστασία κατά ενός από τους κινδύνους, ο κατάλογος των οποίων περιέχεται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, δεν στερεί από τη ρύθμιση αυτή τον χαρακτήρα της ως προστασία κατά ενός από τους κινδύνους αυτούς.

Δεν συμμερίζομαι ούτε την άποψη της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου όσον αφορά την άρρηκτη ή μη σχέση του συστήματος με έναν από τους κινδύνους που αναφέρονται στην οδηγία 79/7, όπως η άποψη αυτή εκφράζεται στον sine qua non χαρακτήρα των προ-

30 — Συλλογή 1986, σ. 2000.

31 — Βλ. ιδίως τη νομολογία που αφορά την εφαρμογή του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ και την απαγόρευση διακρίσεων που προβλέπει η οδηγία 76/207. Όσον αφορά το άρθρο 119, βλ. τις αποφάσεις της 4ης Φεβρουαρίου 1988, 157/86, Murphy (Συλλογή 1988, σ. 673, σκέψη 10), και της 17ης Μαΐου 1990, C-262/88, Barber (Συλλογή 1990, σ. I-1889, σκέψη 34). Για την έννοια της πρακτικής αποτελεσματικότητας στην ερμηνεία της οδηγίας 76/207, βλ. τις αποφάσεις της 12ης Ιουλίου 1990, C-188/89, Foster (Συλλογή 1990, σ. I-3313, σκέψη 16), και της 8ης Νοεμβρίου 1990, C-177/88, Dekker (Συλλογή 1990, σ. I-3941, σκέψη 24).

ὑποθέσεων χορηγήσεως που εξαγγέλλει η ρύθμιση αυτή. Η απαίτηση πρακτικής αποτελεσματικότητας και η ανάγκη αρμονικής εφαρμογής της οδηγίας ανεξαρτήτως των τυπικών διαφορών στο σύνολο της Κοινότητας εμποδίζουν, κατά την άποψή μου, να ληφθούν αποκλειστικά υπόψη λιγότερο ή περισσότερο ρητοί στόχοι που έδωσε ο εθνικός νομοθέτης σε συγκεκριμένη ρύθμιση. Όταν εξετάζεται αν ένα σύστημα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7 πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη τα *αποτελέσματα* του συστήματος αυτού, δηλαδή πρέπει να εξετάζεται αν το σύστημα προσφέρει στους δικαιούχους πραγματική προστασία κατά ενός από τους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας, λαμβανομένων υπόψη επίσης άλλων καθεστώτων που ισχύουν στο πλαίσιο του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως.

Δεν μπορεί επομένως να θεωρηθεί ότι η απαίτηση ότι πρέπει να υφίσταται άμεση και πραγματική σχέση μεταξύ του συστήματος και ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, έχει την έννοια ότι η πραγματοποίηση του εν λόγω κινδύνου πρέπει να αποτελεί προϋπόθεση sine qua non για τη χορήγηση του επιδόματος ή της βοηθείας. Η οδηγία 79/7 ή η νομολογία του Δικαστηρίου δεν το απαιτούν πουθενά: από την απόφαση Drake προκύπτει ότι μια τέτοια αποκλειστική σχέση είναι πράγματι σημαντικός παράγων για να καθοριστεί αν μια παροχή ανήκει σε σύστημα προβλεπόμενο από τον νόμο ή αποτελεί μορφή κοινωνικής πρόνοιας για την προστασία κατά ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στην οδηγία 79/7, δεν αποτελεί όμως ουδόλως απαραίτητο παράγοντα. Εξάλλου, η έννοια της προϋποθέσεως sine qua non χρησιμοποιήθηκε στην απόφαση αυτή για τη χορήγηση επιδόματος στο πρόσωπο που παρέχει φροντίδες και εξασφαλίζει τη συντήρηση αναπήρου (βλ. ανωτέρω σημείο 11). Το Δικαστήριο έκρινε ότι, όπως το οικονομικό όφελος που αντλεί ο ανάπηρος από το επίδομα, η αποκλειστική σχέση, την ύπαρξη της οποίας δέχθηκε στην απόφασή του, αποτελούσε ένδειξη ότι το χορηγούμενο επίδομα σε *τρίτο* προσφέρει και αυτό προστασία στον ίδιο τον ανάπηρο. Αντίθετα, επέμεινε στην απόφαση Smithson ότι αποφασιστική σημασία δεν έχουν σε καμιά περίπτωση τα κριτήρια χορηγήσεως του επιδόματος που καθορίζονται στη ρύθμιση, αλλά η άμεση και πραγματική σχέση του επιδόματος με την *προστασία* κατά ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α'.

17. Υιοθετώντας την άποψη αυτή, δεν δέχομαι επίσης την άποψη της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου σχετικά με τις διατάξεις που αφορούν την κοινωνική πρόνοια οι οποίες αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1. Ακόμη και αν έπρεπε να θεωρηθεί ότι το συμπληρωματικό επίδομα ή το συμπλήρωμα εισοδήματος πρέπει να θεωρηθούν ως διατάξεις που αφορούν την κοινωνική πρόνοια κατά την έννοια της οδηγίας 79/7, και πάλι οι δύο αυτές παροχές δεν θα ενέπιπταν, σύμφωνα με την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής, διότι *δεν θεσπίστηκαν με σκοπό* (not intended) να συμπληρώσουν ή να υποκαταστήσουν τα νομικά συστήματα κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο α'. Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου θεωρεί σχετικά ότι η λύση πρέπει να αναζητηθεί σε δύο αποφάσεις που αφορούν τον κανονισμό (ΕΟΚ) 1408/71[32], δηλαδή στην απόφαση Hoeckx[33] και στην απόφαση Scrivner[34]. Με τις δύο αυτές αποφάσεις το Δικαστήριο έκρινε ότι το βελγικό σύστημα περί κατωτάτων ορίων διαβιώσεως δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του προαναφερθέντος κανονισμού, διότι πρόκειται για παροχή γενικού χαρακτήρα. Το ίδιο συμπέρασμα επιβάλλεται, κατά την άποψη της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου, όσον

32 — Κανονισμός του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1971, περί εφαρμογής των συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως στους μισθωτούς και τις οικογένειές τους που διακινούνται εντός της Κοινότητος (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 73). Η τελευταία τροποποίηση του κειμένου του κανονισμού αυτού περιέχεται στην ΕΕ 1983, L 230, σ. 8.

33 — Απόφαση της 27ης Μαρτίου 1985, 249/83 (Συλλογή 1985, σ. 973).

34 — Απόφαση της 27ης Μαρτίου 1985, 122/84 (Συλλογή 1985, σ. 1027).

αφορά τη δυνατότητα εφαρμογής της οδηγίας 79/7 στο συμπληρωματικό επίδομα και στο συμπλήρωμα εισοδήματος.

Τα επιχειρήματα αυτά δεν είναι πειστικά. Καταρχάς, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου εσφαλμένα βασίζεται σε μια διαφορά μεταξύ των κειμένων της οδηγίας 79/7 στις διάφορες γλώσσες. Εκεί όπου τα κείμενα του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο β', στις άλλες γλώσσες κάνουν λόγο για διατάξεις που συμπληρώνουν ή υποκαθιστούν τα συστήματα που αναφέρονται στην περίπτωση α', το αγγλικό κείμενο κάνει λόγο για διατάξεις που *θεσπίστηκαν με τον σκοπό* (is intended) να τα συμπληρώσουν ή να τα υποκαταστήσουν. Εντούτοις, λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης να εξασφαλιστεί η πρακτική αποτελεσματικότητα των διατάξεων της οδηγίας, είναι εσφαλμένη μια τέτοια εκδοχή στηριζόμενη στην «πρόθεση». Θα ήταν εξάλλου χρήσιμο να αναρωτηθεί κανείς αν οι προαναφερθείσες αποφάσεις, που εκδόθηκαν σχετικά με τον κανονισμό 1408/71, μπορούν να έχουν ισχύ νομολογιακού προηγουμένου στην περίπτωση που μας απασχολεί σήμερα: πράγματι, αντίθετα από την οδηγία 79/7, ο κανονισμός 1408/71 (άρθρο 4, παράγραφος 4) αποκλείει ρητώς τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας από το πεδίο εφαρμογής του.

18. Στην περίπτωση που το Δικαστήριο συμφωνήσει με την άποψή μου και θεωρήσει και αυτό ότι δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο ο σκοπός (ρητός ή σιωπηρός) ενός εθνικού συστήματος, αλλά και τα πραγματικά του αποτελέσματα στο πλαίσιο του συνόλου του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως του οικείου κράτους μέλους, είναι έργο του εθνικού δικαστή — ο οποίος γνωρίζει καλύτερα το εθνικό του σύστημα — να καθορίσει αν το εν λόγω συμπληρωματικό επίδομα ή το συμπλήρωμα εισοδήματος πρέπει να θεωρηθούν ότι εξασφαλίζουν στην πράξη προστασία κατά ενός ή περισσοτέρων από τους κινδύνους που αναφέρονται στην οδηγία 79/7. Σχετικά με την εκτίμηση αυτή θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή σας σε δύο στοιχεία που επεσήμανε το ίδιο το αιτούν δικαστήριο.

Το δικαστήριο αυτό παρατηρεί καταρχάς ότι μετά την πάροδο ορισμένου χρόνου — συγκεκριμένα 312 ημερών, εξαιρουμένων των Κυριακών, όπως επιβεβαιώθηκε στην επ' ακροατηρίου συζήτηση — οι άνεργοι του Ηνωμένου Βασιλείου δεν λαμβάνουν πλέον επίδομα ανεργίας (unemployment benefit). Η ακόλουθη παρατήρηση αφορά το συμπληρωματικό επίδομα, από τη συνέχεια όμως των όσων εκθέτει το παραπέμπον δικαστήριο προκύπτει ότι ισχύει και για το συμπλήρωμα επιδόματος:

«Έπειτα από ορισμένο χρονικό διάστημα, οι από πολύ καιρό άνεργοι εξαντλούν τα δικαιώματά τους για επίδομα ανεργίας και υπάγονται εκ νέου στο σύστημα του συμπληρωματικού επιδόματος. Δεν είναι δυνατό να περιγραφεί το σύστημα προστασίας κατά του κινδύνου της ανεργίας χωρίς να ληφθεί υπόψη το συμπληρωματικό επίδομα.» [35]

Το αιτούν δικαστήριο παρατηρεί στη συνέχεια ότι το σύστημα συμπληρωματικού επιδόματος (βλ. ανωτέρω σημείο 2· από το σημείο 3 προκύπτει ότι αυτό ισχύει και για το συμπλήρωμα εισοδήματος) απαιτεί οι δικαιούχοι να είναι γενικώς διαθέσιμοι για να εργαστούν. Θεωρεί ότι πρόκειται εν προκειμένω για «αναγνώριση του γεγονότος ότι το σύστημα επιτελεί χωριστό ρόλο προστασίας κατά του κινδύνου της ανεργίας» [36].

Ο εθνικός δικαστής θα μπορούσε να αντλήσει από το στοιχείο αυτό ή από άλλες περιστάσεις

35 — Απόφαση περί παραπομπής, σ. 11, στοιχεία G και H.

36 — Απόφαση περί παραπομπής, σ. 11, στοιχείο F.

το συμπέρασμα ότι τα εν λόγω συστήματα παρουσιάζουν πράγματι άμεση και πραγματική σχέση με την προστασία κατά ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, δηλαδή την ανεργία (για τους μη συνταξιούχους δικαιούχους) και ότι, ελλείψει άλλων συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως που να εξασφαλίζουν προστασία ή τουλάχιστον επαρκή προστασία κατά του κινδύνου αυτού, αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της προστασίας που προσφέρει η κοινωνική ασφάλιση κατά του κινδύνου αυτού. Απαντώντας στο δεύτερο ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο στις δύο υποθέσεις (βλ. ανωτέρω σημείο 5), επιθυμώ να προσθέσω ότι η εκτίμηση αυτή δεν εξαρτάται από τη συγκεκριμένη κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι προσφεύγουσες της κύριας δίκης, αν και η κατάστασή τους είναι πράγματι ενδεικτική για την ομάδα στην προστασία της οποίας αποσκοπούν τα εν λόγω εθνικά συστήματα. Καθοριστικό είναι αντίθετα το αν το εν λόγω εθνικό σύστημα, θεωρούμενο *στο σύνολό του,* προσφέρει άμεσα και πραγματικά προστασία κατά της ανεργίας (των ευρισκομένων σε πλήρη ή μερική ανεργία που δεν έχουν ακόμη λάβει σύνταξη, όπως στην προκειμένη περίπτωση) ή κατά του γήρατος (στην περίπτωση των προσώπων που λαμβάνουν σύνταξη). Ας μου επιτραπεί ακόμη να προσθέσω ότι η σχέση, αν το αιτούν δικαστήριο δεχθεί την ύπαρξή της, μεταξύ του εν λόγω συστήματος και της προστασίας κατά του κινδύνου της ανεργίας είναι, κατά την άποψή μου, σχέση πολύ πιο στενή από αυτή για την οποία επρόκειτο στην απόφαση Smithson. Ας υπενθυμιστεί ότι, όπως εξέθεσα προηγουμένως (στο σημείο 13), στην υπόθεση αυτή επρόκειτο για τη λήψη υπόψη ενός κινδύνου αναφερομένου στο άρθρο 3, παράγραφος 1, ως κριτηρίου για τη χορήγηση συντάξεως αναπηρίας, η οποία με τη σειρά της αποτελούσε συμπληρωματική προϋπόθεση για τη λήψη υψηλότερου επιδόματος για συνταξιούχους, που και αυτό λαμβανόταν υπόψη για τον υπολογισμό του θεωρητικού εισοδήματος, το οποίο λαμβανόταν υπόψη για τη χορήγηση επιδόματος στέγης.

Διάκριση κατά την έννοια της οδηγίας 79/7

19. Στο μέτρο που, βάσει των κριτηρίων που μόλις ανέφερα, ο εθνικός δικαστής εκτιμά ότι η κατάσταση των Jackson και Cresswell εμπίπτει στην οδηγία 79/7, πρέπει να εξεταστεί αν το σύστημα του συμπληρωματικού επιδόματος και του συμπληρώματος εισοδήματος συνιστά διάκριση βασιζόμενη στο φύλο που απαγορεύεται από την οδηγία αυτή.

Όπως είναι γνωστό, η απαγόρευση διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο προβλέπεται στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας:

« Η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως συνεπάγεται την απουσία κάθε διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σε συσχετισμό ιδίως με την οικογενειακή κατάσταση και ιδιαίτερα όσον αφορά:

— το πεδίο εφαρμογής των συστημάτων και τους όρους πρόσβασης στα συστήματα αυτά,

— την υποχρέωση καταβολής εισφορών και τον υπολογισμό των εισφορών,

— τον υπολογισμό των παροχών, συμπεριλαμβανομένων των προσαυξήσεων λόγω συζύγου και προστατευομένου προσώπου και τις προϋποθέσεις διαρκείας και διατηρήσεως του δικαιώματος επί των παροχών. »

Η μη λήψη υπόψη των εξόδων φυλάξεως των τέκνων για τη διαπίστωση ή τον υπολογισμό των οικονομικών αναγκών του δικαιούχου

αφορά προφανώς τον υπολογισμό των παροχών (τελευταία περίπτωση). Αυτός ο τρόπος διαπιστώσεως ή υπολογισμού δεν περιέχει στην προκειμένη περίπτωση καμία άμεση διάκριση, δεδομένου ότι δεν γίνεται ρητά διαφοροποίηση μεταξύ ανδρών και γυναικών. Δεν γίνεται επίσης ρητά αναφορά σε παράγοντες όπως η οικογενειακή κατάσταση. Η άνιση μεταχείριση που προβάλλουν οι προσφεύγουσες της κύριας δίκης φαίνεται ότι απορρέει μάλλον από το γεγονός ότι οι εν λόγω κανόνες δεν λαμβάνουν, ή δεν λαμβάνουν επαρκώς, υπόψη ένα κοινωνιολογικό φαινόμενο: η σημερινή δυτική κοινωνία γνωρίζει μεγάλο αριθμό οικογενειών με έναν γονέα και, όπως φαίνεται, το φαινόμενο γίνεται όλο και περισσότερο έντονο. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για γυναίκες [37]. Όταν αυτοί οι γονείς των μονογονικών οικογενειών σκέπτονται, ευρισκόμενοι σε ανεργία, να παρακολουθήσουν επαγγελματική εκπαίδευση ή να δεχθούν εργασία με μειωμένο ωράριο, είναι απαραίτητο να φροντίσουν για τη φύλαξη των τέκνων τους. Η μόνη λύση είναι γενικά να απευθυνθούν σε παιδικούς σταθμούς, τους οποίους πρέπει να πληρώσουν. Στο μέτρο που τα έξοδα που αυτό συνεπάγεται δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη για την (πλήρη) διατήρηση του δικαιώματος επί ορισμένων παροχών, δημιουργείται de facto κατάσταση άνισης μεταχείρισης των γονέων των μονογονικών οικογενειών — πρόκειται κυρίως για γυναίκες — σε σχέση με τους εγγάμους ή ευρισκόμενους σε συμβίωση γονείς.

20. Μπορεί στην περίπτωση αυτή να γίνει λόγος για *έμμεση διάκριση* απαγορευόμενη από την οδηγία 79/7. Πιστεύω ότι η απόφαση Teuling μπορεί να συμβάλει στην απάντηση του ερωτήματος αυτού. Επρόκειτο για προβλεπόμενη στον ολλανδικό νόμο παροχή αναπηρίας, το ύψος της οποίας εξηρτάτο κυρίως από την οικογενειακή κατάσταση και τα επαγγελματικά εισοδήματα του συζύγου του δικαιούχου. Λόγω του ότι ελαμβάνοντο υπόψη τα επαγγελματικά εισοδήματα του συζύγου της, η Teuling δεν μπορούσε να λάβει προσαυξημένη παροχή. Υποστήριξε ότι αυτό το σύστημα προσαυξήσεως της παροχής, που λαμβάνει υπόψη τα επαγγελματικά εισοδήματα του συζύγου ή τα εισοδήματα που συνδέονται με την επαγγελματική του δραστηριότητα, δημιουργεί έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών και επομένως είναι ασυμβίβαστο προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7. Σε προδικαστικό ερώτημα που του υποβλήθηκε σχετικά, το Δικαστήριο απάντησε ότι

«ένα σύστημα παροχών όπου (...) προβλέπονται προσαυξήσεις οι οποίες δεν βασίζονται απευθείας στο φύλο των δικαιούχων, αλλά λαμβάνουν όμως υπόψη την οικογενειακή τους κατάσταση, και όπου αποδεικνύεται ότι ένα ποσοστό καθαρά μικρότερο γυναικών παρά ανδρών μπορούν να επωφεληθούν αυτών των προσαυξήσεων είναι αντίθετο προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, αν αυτό το σύστημα παροχών δεν μπορεί να δικαιολογηθεί για λόγους που αποκλείουν διάκριση λόγω φύλου» [38].

Στη συγκεκριμένη περίπτωση το Δικαστήριο δεν έκρινε ότι το σύστημα αυτό είναι ασυμβίβαστο προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, παρέσχε όμως στον εθνικό δικαστή στοιχεία που του επέτρεπαν να εκτιμήσει τη δικαιολόγηση της εν λόγω ρυθμίσεως λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό — που έφερε στο φως η Ολλανδική Κυβέρνηση — των επίδικων προσαυξήσεων στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής που ακολουθείται στις Κάτω Χώρες (βλ. κατωτέρω σημείο 21).

Το αναφερθέν απόσπασμα της αποφάσεως Teuling αποτελεί τη λογική συνέχεια της νομολογίας που ανέπτυξε το Δικαστήριο στον τομέα του άρθρου 119 της Συνθήκης σχετικά

37 — Βλ. τις στατιστικές που περιέχονται στην έκθεση «Childcare and Equality of Opportunity», *Consolidated Report to the European Commission*, Βρυξέλλες, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Απρίλιος 1988, σ. 45 και επ.

38 — Απόφαση της 11ης Ιουνίου 1987, 30/85 (Συλλογή 1987, σ. 2497, σκέψη 13).

με περιπτώσεις στις οποίες σημαντικά υψηλότερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών θίγονται από συγκεκριμένη ρύθμιση. Ήδη στην υπόθεση Jenkins, το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί επί συστήματος που ίσχυε σε βρετανική επιχείρηση, το οποίο προέβλεπε ότι ο ωριαίος μισθός που καταβαλλόταν στους εργαζομένους με μειωμένο ωράριο ήταν χαμηλότερος απ' αυτόν που καταβαλλόταν στους εργαζόμενους με πλήρες ωράριο. Στην προκειμένη περίπτωση διαπιστώθηκε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο ήταν γυναίκες. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, ένα τέτοιο σύστημα δεν προσκρούει στην αρχή της ισότητας των αμοιβών που θεσπίζει το άρθρο 119 της Συνθήκης, εφόσον η διαφορά αμοιβής μεταξύ των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο και των εργαζομένων με πλήρες ωράριο εξηγείται από την παρεμβολή παραγόντων που δικαιολογούνται αντικειμενικά και είναι ξένοι προς οποιαδήποτε διάκριση βασιζόμενη στο φύλο [39]. Εντούτοις, συνεχίζει το Δικαστήριο,

« Αν διαπιστώνεται ότι σημαντικά μικρότερο ποσοστό θηλέων αντί αρρένων παρέχουν τον ελάχιστο αριθμό ωρών εργασίας κατά εβδομάδα, ο οποίος απαιτείται για να μπορούν να αξιώσουν τον πλήρη ωριαίο μισθό, η ανισότητα αμοιβής αντίκειται στο άρθρο 119 της Συνθήκης, όταν, ενόψει των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν οι θήλεις εργαζόμενες για να μπορέσουν να πραγματοποιήσουν αυτό τον ελάχιστο αριθμό ωρών την εβδομάδα, η μισθολογική τακτική της εν λόγω επιχειρήσεως δεν μπορεί να εξηγηθεί από παράγοντες που αποκλείουν διάκριση βασιζόμενη στο φύλο. » [40]

Στην περίπτωση αυτή το Δικαστήριο έλαβε πράγματι υπόψη ανισότητα οφειλόμενη σε κοινωνιολογικό φαινόμενο, δηλαδή στη δυσκολία των γυναικών να ενταχθούν σε ένα εργασιακό σχήμα πλήρους ωραρίου (εν προκειμένω 40 ωρών την εβδομάδα). Η συλλογιστική αυτή συνεχίστηκε στην υπόθεση Bilka, που αφορούσε σύστημα συντάξεων επιχειρήσεως που θέσπισε μια εταιρία εκμεταλλεύσεως πολυκαταστήματος μόνον υπέρ των εργαζομένων με πλήρες ωράριο. Απαντώντας στο ερώτημα αν μια τέτοια επιλογή αποτελούσε έμμεση διάκριση εις βάρος των γυναικών, το Δικαστήριο απάντησε, αναφερόμενο στην απόφαση Jenkins, ότι

« υπάρχει παράβαση του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ από εταιρία πολυκαταστημάτων που αποκλείει τους απασχολούμενους με μειωμένο ωράριο από το σύστημα συντάξεων επιχειρήσεως, όταν το μέτρο αυτό πλήττει πολύ υψηλότερο αριθμό γυναικών παρά ανδρών, εκτός αν η επιχείρηση αποδείξει ότι το μέτρο αυτό εξηγείται από παράγοντες που δικαιολογούνται αντικειμενικά και είναι ξένοι προς οποιαδήποτε διάκριση βασιζόμενη στο φύλο » [41].

Το Δικαστήριο έκρινε ότι, για να εκτιμηθούν οι παράγοντες αυτοί, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι δυσχέρειες που συναντούν οι εργαζόμενες γυναίκες που επιθυμούν να εργαστούν με πλήρες ωράριο [42].

Πιο πρόσφατα ακόμη, η άποψη αυτή επιβεβαιώθηκε στην απόφαση Kowalska, στην οποία το Δικαστήριο εξέτασε το αν συμβιβάζεται με το άρθρο 119 διάταξη συλλογικής συμβάσεως εργασίας που συνήφθη για τις εθνικές δημόσιες υπηρεσίες. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η εν λόγω διάταξη, που επέτρεπε στους εργοδότες να αποκλείουν τους εργαζόμενους με μειωμένο ωράριο από τη χορήγηση προσωρινής αποζη-

39 — Απόφαση της 31ης Ιανουαρίου 1981, 96/80 (Συλλογή 1981, σ. 911, σκέψη 11).

40 — Σκέψη 13.

41 — Απόφαση της 13ης Μαΐου 1986, 170/84 (Συλλογή 1986, σ. 1607, σκέψη 31).

42 — Σκέψη 29.

μιώσεως κατά τη διακοπή της σχέσεως εργασίας, δεν συμβιβάζεται με το άρθρο 119,

« όταν διαπιστώνεται ότι οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι αντιπροσωπεύουν πολύ μικρότερο ποσοστό ανδρών παρά γυναικών, εκτός αν ο εργοδότης αποδείξει ότι η συγκεκριμένη διάταξη οφείλεται σε αντικειμενικούς παράγοντες ξένους προς οποιαδήποτε διάκριση λόγω φύλου » [43].

Αναφερόμενο στην απόφαση Kowalska, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ρητώς, σε απόφαση που εξέδωσε στις 7 Μαΐου 1991, ότι η νομολογία αυτή εφαρμόζεται αυτούσια στην απαγόρευση διακρίσεων του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7:

« κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 4, παράγραφος 1, της προαναφερθείσας οδηγίας 79/7 αντιτίθεται στην ολιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση κοινωνικής ομάδας οσάκις αποδεικνύεται ότι αποτελείται από πολύ μεγαλύτερο αριθμό προσώπων του ενός ή του άλλου φύλου, εκτός αν το εν λόγω μέτρο " οφείλεται σε αντικειμενικούς παράγοντες ξένους προς οποιαδήποτε διάκριση λόγω φύλου " » [44].

21. Αν ο εθνικός δικαστής κρίνει ότι πρέπει να εφαρμοστεί η οδηγία 79/7 (βλ. ανωτέρω σημείο 18) και ότι οι εν λόγω κανόνες περιέχουν έμμεση διάκριση κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 1, διότι κρίνει ότι θίγουν μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών, αντιστρέφονται οι ρόλοι. Είναι τότε έργο των βρετανικών αρχών να αποδείξουν ότι παράγοντες αντικειμενικοί και ξένοι προς οποιαδήποτε διάκριση λόγω φύλου δικαιολογούν τη μη λήψη υπόψη των εξόδων φυλάξεως των τέκνων για τον υπολογισμό των εισοδημάτων ενός προσώπου, είτε πρόκειται για μη αφαίρεση τέτοιων εξόδων από το επίδομα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως στο πλαίσιο αιτήσεως για τη λήψη συμπληρωματικού επιδόματος είτε για μη λήψη υπόψη των εξόδων αυτών για τον υπολογισμό των εισοδημάτων στο πλαίσιο αιτήσεως για τη λήψη συμπληρώματος εισοδήματος.

Όπως προκύπτει από τις αποφάσεις Rinner-Kühn [45] και Nimz [46], οι βρετανικές δημόσιες αρχές, σε τέτοια περίπτωση, δεν μπορούν να περιοριστούν σε απλές γενικεύσεις. Μόνον αν το κράτος μέλος είναι σε θέση να αποδείξει ότι τα επιλεγόμενα μέσα εξυπηρετούν επιτακτικό σκοπό της κοινωνικής του πολιτικής και ότι είναι πρόσφορα και αναγκαία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, το γεγονός ότι η εν λόγω νομοθετική διάταξη πλήττει πολύ μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων γυναικών απ' ό,τι εργαζομένων ανδρών δεν θα μπορεί να θεωρηθεί παράβαση του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7 [47]. Για να εκτιμηθούν οι αρχές και οι σκοποί που προτάσσουν οι δημόσιες αρχές πρέπει όμως να ληφθούν υπόψη τα περιθώρια εύλογης εκτίμησης που διαθέτουν, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, τα κράτη μέλη όσον αφορά τα μέτρα κοινωνικής προστασίας και τις συγκεκριμένες λεπτομέρειες εφαρμογής [48].

43 — Απόφαση της 27ης Ιουνίου 1990, C-33/89 (Συλλογή 1990, σ. I-2591, σκέψη 16).

44 — Απόφαση της 7ης Μαΐου 1991, C-229/89, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 1991, σ. I-2205, σκέψη 13).

45 — Απόφαση της 13ης Ιουλίου 1989, 171/88 (Συλλογή 1989, σ. 2743, σκέψη 14).

46 — Απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1991, C-184/89 (Συλλογή 1991, σ. I-297, σκέψη 14).

47 — Απόφαση Rinner-Kühn, σκέψη 14· βλ. την απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, που προαναφέρθηκε, σκέψη 19.

48 — Αποφάσεις της 12ης Ιουλίου 1984, 184/83, Hofmann (Συλλογή 1984, σ. 3047, σκέψη 27), και Επιτροπή κατά Βελγίου, σκέψη 22.

22. Μία τελευταία σχετική παρατήρηση. Ορισμένοι θα έχουν ίσως την τάση να χαρακτηρίσουν την άποψη που υιοθέτησα ως μέτρο «θετικής διακρίσεως», σύμφωνα με την καθιερωμένη έκφραση (ή, για να χρησιμοποιήσω τη συνήθη στις Ηνωμένες Πολιτείες έκφραση, ως μέτρο «affirmative action»), με την έννοια ότι διορθώνει νομικά τη δυσμενή θέση στην οποία το κοινωνιολογικό πλαίσιο φέρει ορισμένες κοινωνικές ομάδες, εν προκειμένω τις γυναίκες[49]. Κατά την άποψή μου, ο χαρακτηρισμός αυτός είναι εσφαλμένος. Η καθιέρωση αντικειμενικών κριτηρίων στη νομοθεσία, τα οποία λαμβάνουν υπόψη τα οικογενειακά βάρη που φέρει ο γονέας μονογονικής οικογένειας, δεν θέτει σε δυσμενή θέση τον άρρενα πληθυσμό. Μια τέτοια ρύθμιση είναι εξίσου χρήσιμη για τους άνδρες που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση του γονέα μονογονικής οικογένειας με συντηρούμενα τέκνα.

Λόγω των αμφιβολιών που εξέφρασε σχετικά το αιτούν δικαστήριο [50], επιθυμώ να προσθέσω ρητώς ότι κανόνας επιβαλλόμενος από τις εθνικές αρχές (νομοθετικές, διοικητικές αλλά και δικαστικές), ο οποίος θα ελάμβανε υπόψη τα έξοδα φυλάξεως των τέκνων για την αφαίρεσή τους από τα εισοδήματα του αιτούντος στο πλαίσιο του βρετανικού συστήματος συμπληρωματικού επιδόματος ή συμπληρώματος εισοδήματος αποκλειστικά και μόνο για τον υπολογισμό των εισοδημάτων των γυναικών, θα αποτελούσε, αντίθετα, *άμεση διάκριση* βασιζόμενη στο φύλο (εις βάρος αυτή τη φορά των ανδρών) ασυμβίβαστη προς την οδηγία 79/7. Αρκεί να υπενθυμίσω σχετικά την απόφαση Integrity, στην οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7 είναι αντίθετο προς

«μια εθνική νομοθεσία που επιφυλάσσει στις έγγαμες γυναίκες, τις χήρες και τους σπουδαστές τη δυνατότητα εξομοιώσεώς τους προς πρόσωπα που δεν οφείλουν ασφαλιστική εισφορά ενώ δεν παρέχει την ίδια δυνατότητα απαλλαγής από εισφορές στους έγγαμους άνδρες ή τους χήρους *που πληρούν, εξάλλου, τις ίδιες προϋποθέσεις*» [51].

Το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/206

23. Και στις δύο υποθέσεις το τρίτο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου αφορά τη δυνατότητα εφαρμογής της οδηγίας 76/207 στις προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται το δικαίωμα συμπληρωματικού επιδόματος ή συμπληρώματος εισοδήματος.

Η οδηγία 76/207 είναι μια από τις πρώτες οδηγίες εφαρμογής της αρχής ίσης μεταχειρίσεως [52]. Το πεδίο εφαρμογής της οριοθετείται από το άρθρο 1 ως εξής:

49 — Το άρθρο 2, παράγραφος 3, της οδηγίας 76/207 και το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 79/7 αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα περιπτώσεως στην οποία το κοινοτικό δίκαιο επιτρέπει ρητώς στα κράτη μέλη να προβούν σε τέτοια θετική διάκριση. Σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές, η οδηγία δεν θίγει τις διατάξεις που αφορούν την προστασία της γυναίκας, ιδίως όσον αφορά την εγκυμοσύνη και τη μητρότητα (οδηγία 76/207) ή όσον αφορά μόνο τη μητρότητα (οδηγία 79/7). Σχετικά με τον σκοπό της διατάξεως αυτής στο πλαίσιο της οδηγίας 76/207, βλ. την απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, Hofmann, ιδίως τη σκέψη 25· βλ. επίσης, εν συντομία, τις αποφάσεις της 15ης Μαΐου 1986, 222/84, Johnston (Συλλογή 1986, σ. 1651, σκέψη 44)· της 25ης Οκτωβρίου 1988, 312/86, Επιτροπή κατά Γαλλίας (Συλλογή 1988, σ. 6315, σκέψη 13), και της 25ης Ιουλίου 1991, C-345/89, Stoeckel (Συλλογή 1991, σ. I-4047, σκέψη 13).

50 — Απόφαση περί της παραπομπής, σ. 18, στοιχεία Α και Γ.

51 — Απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 1990, C-373/89 (Συλλογή 1990, σ. I-4243, σκέψη 15), η υπογράμμιση δική μου· βλ. επίσης τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Jacobs, που ακολουθούν την ίδια κατεύθυνση, ιδίως το σημείο 13 (Συλλογή 1990, σ. I-4254).

52 — Της οδηγίας αυτής προηγήθηκε η οδηγία 75//117/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν την εφαρμογή της αρχής της ισότητος των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 42). Η οδηγία 76/207 είναι διαρθρωμένη κατά το ίδιο σύστημα με την πρώτη αυτή οδηγία (βλ. την απόφαση της 21ης Μαΐου 1985, 248/83, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Συλλογή 1985, σ. 1459, σκέψη 7).

« 1. Η παρούσα οδηγία αποσκοπεί στην εφαρμογή, εντός των κρατών μελών, της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, συμπεριλαμβανομένης και της επαγγελματικής προωθήσεως και την επαγγελματική εκπαίδευση, καθώς και τις συνθήκες εργασίας και υπό τους όρους που προβλέπονται στην παράγραφο 2 την κοινωνική ασφάλιση. Η αρχή αυτή καλείται στο εξής " αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ".

2. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η προοδευτική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, το Συμβούλιο θα θεσπίσει, προτάσει της Επιτροπής, διατάξεις, που θα καθορίζουν ιδίως το περιεχόμενο, την έκταση και τους τρόπους εφαρμογής της ανωτέρω αρχής. »

24. Κατά την άποψη της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου, ούτε το συμπληρωματικό επίδομα ούτε το συμπλήρωμα εισοδήματος εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207. Από το κείμενο του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας προκύπτει ότι αυτή δεν καλύπτει τις παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως. Ρητώς αναφέρεται στο προοίμιο ότι πρέπει να καθοριστεί και να τεθεί προοδευτικά σε εφαρμογή με μεταγενέστερα μέτρα η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως [53]. Η μη εφαρμογή της οδηγίας 76/207 στις παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως επιβεβαιώθηκε από το Δικαστήριο και στην απόφαση Newstead [54]. Αν και το Δικαστήριο έκρινε με την απόφαση Marshall [55] ότι η εξαίρεση που προβλέπεται στο άρθρο 1, παράγραφος 2, πρέπει να ερμηνεύεται στενά, οι παρούσες υποθέσεις έχουν περισσότερες αναλογίες με την υπόθεση Newstead, υπό την έννοια ότι αφορούν άμεσα το περιεχόμενο του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως.

Οι Cresswell και Jackson ερμηνεύουν τελείως διαφορετικά την οδηγία 76/207 και τη νομολογία του Δικαστηρίου. Η οδηγία απαγορεύει κάθε διάκριση στις οικονομικές διατάξεις που θεσπίζουν τα κράτη μέλη για να διευκολύνουν την πρόσβαση στην απασχόληση ή την επαγγελματική εκπαίδευση. Η εξαίρεση του άρθρου 1, παράγραφος 2, αφορά αποκλειστικά την « καθαρή » κοινωνική ασφάλιση. Αντίθετα, διάκριση σε σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως που έχει ως αποτέλεσμα να εμποδίζει την ισότητα όσον αφορά την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση ή στην απασχόληση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207. Η απόφαση Newstead αφορά σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως που επιβάλλει υψηλότερες εισφορές στους άνδρες απ' ό,τι στις γυναίκες, δεν αφορά όμως τις αμοιβές ή τις άλλες συνθήκες εργασίας. Αντίθετα, και οι δύο υποθέσεις που μας απασχολούν σήμερα εμπίπτουν ειδικώς στην οδηγία, διότι αφορούν την ισότητα προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση ή στην απασχόληση.

Τέλος, η Επιτροπή συμφωνεί με την άποψη των προσφευγουσών και υποστηρίζει ότι ένας κανόνας κοινωνικής ασφαλίσεως εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207 όταν δημιουργεί διακρίσεις στον τομέα της προσβάσεως στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση ή στον τομέα των συνθηκών εργασίας. Στην παρούσα υπόθεση υπάρχει τέτοια διάκριση, διότι τα επίδικα βρετανικά συστήματα επιδομάτων έχουν για τις γυναίκες αποτρεπτικό αποτέλεσμα όσον

53 — Βλ. την τελευταία αιτιολογική σκέψη του προοιμίου της οδηγίας 76/207.

54 — Απόφαση της 3ης Δεκεμβρίου 1987, 192/85 (Συλλογή 1987, σ. 4753).

55 — Απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 152/84 (Συλλογή 1986, σ. 723).

αφορά την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση ή στην απασχόληση. Η Επιτροπή συνάγει από την απόφαση Barber ότι ορισμένες προϋποθέσεις των δημοσίων συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως μπορούν να θεωρηθούν ως προς τις συνθήκες εργασίας κατά την έννοια της οδηγίας 76/207.

25. Είναι αλήθεια ότι, στην απόφαση Newstead, το Δικαστήριο συμμερίστηκε την άποψη της Επιτροπής και του Ηνωμένου Βασιλείου, σύμφωνα με την οποία η οδηγία 76/207 δεν προορίζεται να εφαρμόζεται επί θεμάτων κοινωνικής ασφαλίσεως [56]. Αντίθετα όμως απ' ό,τι υποστηρίζει η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, αυτό δεν σημαίνει ότι τα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως ευρίσκονται γενικώς εκτός του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας αυτής.

Το ίδιο το κείμενο του άρθρου 1 της οδηγίας 76/207 περιέχει, νομίζω, ένα πρώτο επιχείρημα κατά του συμπεράσματος αυτού. Η παράγραφος 1 δεν αποκλείει την κοινωνική ασφάλιση, αλλ' αντίθετα ορίζει ότι ο τομέας αυτός — υπό την επιφύλαξη των προϋποθέσεων της παραγράφου 2 — εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Η δεύτερη παράγραφος ορίζει ότι, σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, το Συμβούλιο θα θεσπίσει διατάξεις που θα καθορίζουν το περιεχόμενο, την έκταση και τους τρόπους εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως στον (ευρύ) αυτό τομέα. Δύο οδηγίες εφαρμογής της αρχής αυτής εκδόθηκαν μέχρι σήμερα, ήτοι η οδηγία 79/7 (που αφορά τα προβλεπόμενα στον νόμο συστήματα) και η οδηγία 86/378/ΕΟΚ (που αφορά τα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως) [57]. Αν η πρόθεση του κοινοτικού νομοθέτη ήταν να αποκλείσει πλήρως την κοινωνική ασφάλιση από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207, δεν βλέπω για ποιο λόγο το άρθρο 1, παράγραφος 1, την συμπεριλαμβάνει, τουλάχιστον καταρχήν, στο πεδίο εφαρμογής.

Πρέπει στη συνέχεια να υπενθυμιστεί ότι το Δικαστήριο υπογράμμισε ήδη επανειλημμένως την ανάγκη αυστηρής ερμηνείας της εξαιρέσεως του άρθρου 1, παράγραφος 2, ανάγκη που προκύπτει από τη θεμελιώδη σημασία της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως στην κοινοτική έννομη τάξη [58].

Νομίζω ότι, συνδυάζοντας τα δύο στοιχεία, το άρθρο 1 στο σύνολό του πρέπει να ερμηνευθεί ότι έχει την έννοια ότι οι διατάξεις της οδηγίας 76/207 προορίζονται επίσης να εφαρμοστούν στα θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως που αποτέλεσαν ήδη αντικείμενο εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, δηλαδή, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, στα θέματα τα οποία αφορούν οι οδηγίες 79/7 και 86/378. Αυτό συγκεκριμένα σημαίνει ότι, εκτός του ότι υπάγονται στην απαγόρευση διακρίσεως, όπως αυτή διευκρινίστηκε από τις καλούμενες « οδηγίες κοινωνικής ασφαλίσεως », τα συστήματα αυτά υπάγονται επίσης στην προβλεπόμενη από την οδηγία 76/207 απαγόρευση κάθε διακρίσεως όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση (και προώθηση) καθώς και τους όρους εργασίας και απολύσεως.

Η λύση αυτή εξυπηρετεί συγχρόνως τον προοδευτικό χαρακτήρα της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως και την πρακτική αποτελεσματι-

56 — Σκέψη 24.

57 — Οδηγία του Συμβουλίου, της 24ης Ιουλίου 1986, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης (ΕΕ L 225, σ. 40).

58 — Αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 151/84, Roberts (Συλλογή 1986, σ. 703, σκέψη 35)· της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 262/84, Beets-Proper (Συλλογή 1986, σ. 773, σκέψη 38), και της 26ης Φεβρουαρίου 1986, Marshall, σκέψη 54. Το Δικαστήριο βεβαίωσε ήδη επανειλημμένα ρητώς ότι πρόκειται για ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα που ανήκουν στην κοινοτική έννομη τάξη (βλ. τις αποφάσεις της 15ης Ιουνίου 1978, 149/77, Defrenne, Rec. 1978, σ. 1365, σκέψεις 26 και 27, και της 20ής Μαρτίου 1984, 75/82 και 117/82, Razzouk και Beydoun, Συλλογή 1984, σ. 1509, σκέψη 16).

κότητα της οδηγίας 76/207. Παρουσιάζει επίσης, νομίζω, το πλεονέκτημα ότι αντιμετωπίζει τον κίνδυνο μονομερούς περιορισμού του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας αυτής, όπως έδειξαν η Επιτροπή και οι προσφεύγουσες της κυρίας δίκης με ένα παράδειγμα. Ο συλλογισμός είναι ο ακόλουθος: αν ο τομέας της κοινωνικής ασφαλίσεως αποκλειόταν στο σύνολό του από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207, αυτή θα εφαρμοζόταν σε ένα κράτος μέλος που προβλέπει προϋποθέσεις που δημιουργούν διακρίσεις για τη χορήγηση υποτροφιών σπουδών σ' αυτούς που παρακολουθούν μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, ενώ δεν θα εφαρμοζόταν σ' ένα κράτος μέλος που καταλήγει στο ίδιο αποτέλεσμα με τη βοήθεια παροχών κοινωνικής ασφαλίσεως που δημιουργούν διακρίσεις. Στο μέτρο όμως που αυτές οι παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως θα ενέπιπταν στην οδηγία 79/7 — πράγμα όμως που μπορεί να συμβαίνει μόνο με την προϋπόθεση ότι έχουν άμεση και πραγματική σχέση με την προστασία κατά του κινδύνου της ανεργίας (βλ. ανωτέρω, σημείο 14) — θα καθίστατο επίσης δυνατό να υποβληθούν σε έλεγχο για το αν συμβιβάζονται προς την οδηγία 76/207.

26. Αντίθετα από την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, θεωρώ ότι αυτή η άποψη επιβεβαιώνεται σιωπηρώς από την απόφαση Newstead. Υπενθυμίζω ότι η υπόθεση αυτή αφορούσε ένα βρετανικό σύστημα συντάξεων, χαρακτηριζόμενο ως σύστημα « συμβατικώς αποκλεισθέν » (contracted-out), βάσει των διατάξεων του οποίου οι άρρενες άγαμοι υπάλληλοι όφειλαν να καταβάλλουν εισφορά ίση με το 1,5 % των ακαθαρίστων αποδοχών τους για τη σύσταση ταμείου συντάξεων για χήρες. Το ποσό των εισφορών αυτών τους επιστρεφόταν μόνο σε περίπτωση θανάτου ή όταν έφευγαν από την υπηρεσία. Ο Newstead, άγαμος, θεωρούσε ότι η διάταξη αυτή ήταν ιδιαίτερα ασυμβίβαστη προς την απαγόρευση διακρίσεων στον τομέα των συνθηκών εργασίας που προβλέπεται στην οδηγία 76/207. Για να εξετάσει το σημείο αυτό, το Δικαστήριο ερεύνησε αν το Συμβούλιο είχε ήδη, για την εφαρμογή του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής, εκδώσει οδηγίες σχετικά με τις συντάξεις των επιζώντων (και συγκεκριμένα τις συντάξεις για τις χήρες). Με την ευκαιρία αυτή εξέτασε λεπτομερώς αν το πεδίο εφαρμογής των ήδη εκδοθεισών οδηγιών (79/7 και 86/378) επεκτεινόταν σε τέτοιου είδους παροχές. Διαπίστωσε ότι αυτό δεν συμβαίνει και αποφάνθηκε ως εξής:

« Ελλείψει ειδικοτέρων οδηγιών που θα επεξέτειναν την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης στα θέματα παροχών προς επιζώντες συζύγους, είτε αυτές προβλέπονται στο πλαίσιο θεσπιζόμενου από τον νόμο είτε στο πλαίσιο επαγγελματικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως, και δεδομένου ότι η διαφορετική μεταχείριση την οποία υφίσταται ο Newstead ως προς την πλήρη και άμεση διάθεση των καθαρών του αποδοχών αποτελεί άμεση συνέπεια της διαφορετικής μεταχείρισης που ενυπάρχει στο επίδικο επαγγελματικό σύστημα όσον αφορά αυτόν τον τύπο παροχών, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η περίπτωση που απασχολεί το εθνικό δικαστήριο εμπίπτει στην εξαίρεση από την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 76/207. » [59]

Το Δικαστήριο θα μπορούσε να αποφύγει όλη αυτή την ανάλυση κρίνοντας ότι ένα επαγγελματικό σύστημα παροχών προς επιζώντες συζύγους είναι σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως και, για μόνο τον λόγο αυτό, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207. Δεν το έπραξε, και η μέθοδος εργασίας του ενισχύει αντίθετα την πεποίθησή μου ότι ένα σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως καλύπτεται

59 — Απόφαση Newstead, σκέψη 28.

ήδη από οδηγία εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως και εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207.

27. Καταλήγω επομένως στο συμπέρασμα ότι, στο μέτρο που το Δικαστήριο θα αποφασίσει ότι το συμπληρωματικό επίδομα και το επίδομα εισοδήματος εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7, τίποτα δεν εμποδίζει να εμπίπτουν τα συστήματα αυτά και στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207 και να μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο έρευνας για το αν συμβιβάζονται προς τις διατάξεις της τελευταίας αυτής οδηγίας, ιδίως όσον αφορά τα πραγματικά αποτελέσματα των προϋποθέσεων χορηγήσεως που προβλέπουν.

Είναι για άλλη μια φορά έργο του εθνικού δικαστή να προβεί σε τέτοια έρευνα: αυτός πρέπει να εξακριβώσει αν οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες χορηγούνται οι παροχές που προβλέπουν τα δύο συστήματα, εν προκειμένω η αδυναμία αφαιρέσεως των εξόδων φυλάξεως των τέκνων από τα εισοδήματα που συνδέονται με την επαγγελματική εκπαίδευση ή την άσκηση επαγγέλματος, θίγουν τη δυνατότητα ενός γονέα μονογονικής οικογένειας να παρακολουθήσει τέτοια επαγγελματική εκπαίδευση ή να εργαστεί με μειωμένο ωράριο. Θα πρέπει δηλαδή να εξετάσει τις πραγματικές συνέπειες των προϋποθέσεων χορηγήσεως των παροχών αυτών επί των τομέων που καλύπτει η οδηγία 76//207, συγκεκριμένα επί της προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση (άρθρο 4) και στην απασχόληση (άρθρο 3). Εδώ ακριβώς έγκειται το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η δυνατότητα εφαρμογής της οδηγίας αυτής στα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως που η οδηγία 79/7 έχει ήδη υπαγάγει στην αρχή της ίσης μεταχειρίσεως: ενώ η τελευταία αυτή οδηγία εφαρμόζει την αρχή στους ίδιους τους *όρους* των οικείων συστημάτων (άρθρο 4), η οδηγία 76/207 προσφέρει τη δυνατότητα να εξακριβωθεί αν οι εν λόγω όροι έχουν ή όχι ως αισθητό *αποτέλεσμα* τη δημιουργία διακρίσεων στους τομείς που δεν συνδέονται με την κοινωνική ασφάλιση και εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της, δηλαδή στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση (και προώθηση) καθώς και στους όρους εργασίας και απολύσεως.

Διάκριση κατά την έννοια της οδηγίας 76/207

28. Εντελώς διαφορετικό είναι το ζήτημα αν τα εν λόγω βρετανικά συστήματα παροχών περιέχουν διάκριση απαγορευόμενη από την οδηγία 76/207. Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής ορίζει ότι:

« Κατά την έννοια των κατωτέρω διατάξεων, η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως συνεπάγεται την απουσία κάθε διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο είτε άμεσα είτε έμμεσα, σε συσχετισμό, ιδίως, με την οικογενειακή κατάσταση. »

Οι επόμενες διατάξεις επιβάλλουν στα κράτη μέλη ειδικές υποχρεώσεις όσον αφορά την εφαρμογή της με τον τρόπο αυτό οριζόμενης αρχής της ίσης μεταχειρίσεως στον τομέα των προϋποθέσεων προσβάσεως στην απασχόληση (άρθρο 3), προσβάσεως στον επαγγελματικό προσανατολισμό και στην επαγγελματική εκπαίδευση (άρθρο 4) και των όρων εργασίας και απολύσεως (άρθρο 5).

Οι παρατηρήσεις μου (ανωτέρω στα σημεία 20 έως 22) σχετικά με τη διάκριση κατά την έννοια της οδηγίας 79/7 ισχύουν και εν προ-

κειμένω: για να πρόκειται έμμεση διάκριση κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 76/207, αρκεί ένα φαινομενικά ουδέτερο μέτρο να θίγει στην πράξη κυρίως τους εργαζομένους ενός από τα δύο φύλα, χωρίς να είναι απαραίτητο να αποδεικνύεται ότι υπήρχε πρόθεση για τη διάκριση αυτή. Για να πληρούται η προϋπόθεση αυτή, αρκεί να αποδεικνύεται ότι στην πράξη θίγονται κυρίως οι γυναίκες από την αδυναμία αφαιρέσεως των εξόδων φυλάξεως των τέκνων από το ποσό εκπαιδευτικού επιδόματος που λαμβάνεται στο πλαίσιο επαγγελματικής εκπαιδεύσεως ή από τα εισοδήματα που προέρχονται από την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας με μειωμένο ωράριο.

Ως προς αυτό δεν είναι κρίσιμο το γεγονός ότι το επίδικο σύστημα δεν αποτελούσε για τις μητέρες που ζουν μόνες ανυπέρβλητο εμπόδιο για την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση ή για την άσκηση επαγγέλματος ή το γεγονός ότι ο νομοθέτης ή αυτός που θέσπισε το μέτρο είχαν την πρόθεση να καθιερώσουν ένα τέτοιο εμπόδιο: αρκεί ότι οι εφαρμοζόμενοι κανόνες έχουν πραγματικές συνέπειες για τη δυνατότητα παρακολουθήσεως επαγγελματικής εκπαιδεύσεως ή ασκήσεως επαγγέλματος.

Η αποκατάσταση των προσφευγουσών της κύριας δίκης στα δικαιώματά τους

29. Πρέπει ακόμη να εξεταστεί το αίτημα του αιτούντος δικαστηρίου, που ζητεί να διευκρινιστεί ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να αποκατασταθούν οι προσφεύγουσες της κύριας δίκης στα δικαιώματά τους, στην περίπτωση που θα προκύψει ότι η οδηγία 79/7 και/ή η οδηγία 76/207 έχουν εφαρμογή στην προκειμένη περίπτωση, που θα διαπιστωθεί έμμεση διάκριση και που οι βρετανικές δημόσιες αρχές δεν θα προβάλουν αντικειμενικό λόγο που να δικαιολογεί τη διάκριση αυτή. Είναι βέβαιο ότι οι δύο απαγορεύσεις διακρίσεων έχουν άμεση ισχύ. Αυτές οι ίδιες, και λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό και το περιεχόμενο της οδηγίας, είναι:

« αρκετά σαφείς ώστε να μπορεί να (τις) επικαλεστεί ένας πολίτης και να (τις) εφαρμόσει ο δικαστής » [60].

Αυτό σημαίνει ότι, μετά την εκπνοή της προθεσμίας για τη θέση των δύο οδηγιών σε εφαρμογή, μπορεί να γίνει επίκληση των απαγορεύσεων διακρίσεων που περιέχουν από τους ιδιώτες ενώπιον των δικαστηρίων για τον αποκλεισμό της εφαρμογής κάθε εθνικής διατάξεως που δεν είναι σύμφωνη με τις οδηγίες [61].

Κατά πάγια νομολογία, το εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να εφαρμόσει διάταξη ασυμβίβαστη προς το κοινοτικό δίκαιο [62]. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε στην παρούσα περίπτωση είναι όμως ότι το πλαίσιο αναφοράς που προσφέρει το Δικαστήριο στον εθνικό δικαστή σε υποθέσεις ίσης μεταχειρίσεως, για να του επιτρέψει να αποκαταστήσει τους ιδιώτες στα δικαιώματά τους, δεν προσφέρει εν προκειμένω λύση. Το Δικαστήριο, όταν διαπιστώνει διάκριση, καλεί γενικώς τον δικαστή να εφαρ-

60 — Βλ. επίσης τις αποφάσεις της 24ης Ιουνίου 1987, 384//85, Borrie Clarke (Συλλογή 1987, σ. 2865, σκέψη 9)· της 4ης Δεκεμβρίου 1986, 71/85, FNV (Συλλογή 1986, σ. 3855, σκέψη 21)· της 24ης Μαρτίου 1987, 286/85, McDermott και Cotter (Συλλογή 1987, σ. 1453, σκέψη 14), και της 11ης Ιουλίου 1991, C-31/90, Johnson (Συλλογή 1991, σ. I-3723, σκέψη 34).

61 — Βλ., όσον αφορά την οδηγία 79/7, τις αποφάσεις McDermott και Cotter, σκέψη 16· Borrie Clarke, σκέψη 12, και Johnson, σκέψη 35.

62 — Βλ. ιδίως την απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, Simmental (Rec. 1978, σ. 629)· βλ. τη ρητή παραπομπή στη νομολογία αυτή στην απόφαση Nimz, σκέψη 19.

μόσει στα μέλη της ομάδας (ή του φύλου) που βρίσκεται σε δυσμενέστερη θέση τους κανόνες που εφαρμόζονται στα μέλη της άλλης ομάδας[63]. Η προσέγγιση αυτή δεν επιλύει το πρόβλημα των προσφευγουσών της κύριας δίκης· πράγματι, ούτε οι πατέρες μονογονικών οικογενειών μπορούν να αφαιρέσουν τα έξοδα φυλάξεως των τέκνων από τα εισοδήματα που λαμβάνουν λόγω επαγγελματικής εκπαιδεύσεως (συμπληρωματικό επίδομα) ή λόγω της ασκήσεως επαγγέλματος (συμπλήρωμα εισοδήματος).

Με αφετηρία την απόφαση Von Colson και Kamann, το Δικαστήριο διατύπωσε θεωρία που επιβάλλει στα κράτη μέλη να εφαρμόζουν την εθνική τους νομοθεσία κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία. Ούτε η θεωρία αυτή είναι, νομίζω, ικανή να προσφέρει λύσεις[64]. Η νομολογία αυτή διαμορφώθηκε σχετικά με τη συμφωνία διατάξεων εθνικού δικαίου με άμεσα εφαρμοζόμενες διατάξεις οδηγίας, ενώ εδώ, στην περίπτωση που υφίσταται αδικαιολόγητη διάκριση, πρόκειται για εθνικό δίκαιο που είναι ασυμβίβαστο προς διάταξη οδηγίας με άμεση ισχύ. Επιπλέον, στο παρόν στάδιο εξελίξεως της νομολογίας, το ζήτημα του αν η υποχρέωση εφαρμογής της εθνικής νομοθεσίας κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία εκτείνεται και σε εθνικό κανόνα ο οποίος, επειδή είναι σαφής, δεν επιδέχεται καν διαφορετικές ερμηνείες, όπως φαίνεται ότι συμβαίνει στην περίπτωση του κανόνα της μη αφαιρέσεως των εξόδων για τη φύλαξη των τέκνων στα εν λόγω δύο συστήματα παροχών, δεν έχει ακόμα μέχρι στιγμής επιλυθεί, έστω και αν το Δικαστήριο θα έχει σύντομα την ευκαιρία να το επιλύσει[65].

30. Αντίθετα, τόσο με την οδηγία 79/7 (άρθρο 5) όσο και με την οδηγία 76/207 (άρθρο 3, παράγραφος 2, για την πρόσβαση στην απασχόληση και άρθρο 4 για την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση), τα κράτη μέλη ανέλαβαν την υποχρέωση να λάβουν τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να καταργηθούν οι νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που είναι αντίθετες προς την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως.

Επομένως, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, η πιο ρεαλιστική λύση είναι νομίζω να αποφανθεί ενδεχομένως το εθνικό δικαστήριο, κατ' αίτηση των προσφευγουσών της κύριας δίκης, ότι, λαμβανομένων υπόψη των κριτηρίων που μόλις ανέπτυξα, οι βρετανικές δημόσιες αρχές παρέβησαν τις υποχρεώσεις που υπέχουν από τις οδηγίες 76/207 και 79/7 και να τις υποχρεώσει να καταβάλουν αποζημίωση στις Jackson και Cresswell, σύμφωνα με τον τρόπο που διευκρινίστηκε στη νομολογία του Δικαστηρίου — και ιδίως στην απόφαση Francovich κ. λπ. που το Δικαστήριο εξέδωσε πρόσφατα[66].

63 — Αποφάσεις FNV, σκέψη 23· McDermott και Cotter, σκέψη 18· Borrie Clarke, σκέψη 12· Johnson, σκέψη 36· της 13ης Δεκεμβρίου 1989, C-102/88, Ruzius-Wilbrink (Συλλογή 1989, σ. 4311, σκέψη 20)· Kowalska, σκέψη 20, και Nimz, σκέψη 18.

64 — Απόφαση της 10ης Απριλίου 1984, 14/83 (Συλλογή 1984, σ. 1891, σκέψη 26). Εν τω μεταξύ η θέση αυτή κατέστη πάγια νομολογία του Δικαστηρίου: βλ., μεταξύ των προσφάτων αποφάσεων, τις αποφάσεις της 13ης Νοεμβρίου 1990, C-106/89, Marleasing (Συλλογή 1990, σ. I-4135, σκέψη 8), και της 16ης Ιανουαρίου 1992, C-373/90, X (Συλλογή 1992, σ. I-0000).

65 — Αναφέρομαι στη δεύτερη υπόθεση Marshall (C-271/91), που αφορά το ανώτατο όριο που προβλέπεται στη βρετανική Sex Discrimination Act για την αποζημίωση των θυμάτων διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο. Το House of Lords ερωτά το Δικαστήριο: i) αν το κράτος μέλος, η νομοθεσία του οποίου προβλέπει τέτοιο ανώτατο όριο αποζημιώσεως, καθίσταται υπεύθυνο για παράλειψη εφαρμογής του άρθρου 6 της οδηγίας 76/207, ii) αν το άρθρο αυτό απαγορεύει να είναι το ύψος της χορηγουμένης αποζημιώσεως μικρότερο από το ποσό, συμπεριλαμβανομένων των τόκων, στο οποίο αποτιμάται η οφειλόμενη στη διάκριση ζημία και iii) σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, αν οι ιδιώτες μπορούν να επικαλεστούν το άρθρο 6 έναντι κρατικής αρχής, ώστε να υπερισχύσει η διάταξη αυτή του προβλεπομένου στον νόμο ορίου της αποζημιώσεως. Ας υπενθυμιστεί ότι, στην απόφαση Von Colson και Kamann, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 6 δεν είναι άμεσα εφαρμοζόμενη διατάξη (σκέψη 27).

66 — Απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90 (Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 40).

Συμπέρασμα

31. Κατά συνέπεια προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει ως εξής στα προδικαστικά ερωτήματα που του υπέβαλε το παραπέμπον δικαστήριο:

« 1) Σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, καθόσον το εθνικό δικαστήριο εκτιμά ότι εντάσσεται, υπό την ευρεία έννοια του όρου, σε προβλεπόμενο εκ του νόμου αυτοτελές σύστημα ή σε είδος κοινωνικής πρόνοιας που παρέχει απευθείας και πραγματικώς προστασία έναντι ενός των κινδύνων που απαριθμούνται στο στοιχείο α' της εν λόγω διατάξεως.

2) Εάν το εθνικό δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ και ότι, επειδή θίγει μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών, εισάγει έμμεση διάκριση, κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, εναπόκειται στις αρμόδιες αρχές να αποδείξουν ότι ο εισάγων διακρίσεις κανόνας δικαιολογείται για λόγους αντικειμενικούς που δεν έχουν καμία σχέση με διάκριση λόγω φύλου.

3) Οι προϋποθέσεις εφαρμογής συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, καθόσον το σύστημα αυτό εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής κοινοτικής πράξεως που έχει εκδοθεί για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στο τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως και καθόσον το εθνικό δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι όροι αυτοί εφαρμογής επηρέαζαν ή επηρεάζουν έναν από τους τομείς που καλύπτει η εν λόγω οδηγία και, ιδίως, την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση και στην απασχόληση.

4) Εάν το εθνικό δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι προϋποθέσεις εφαρμογής συγκεκριμένου συστήματος εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ και ότι, επειδή αυτές οι προϋποθέσεις εφαρμογής θίγουν μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών, εισάγουν έμμεση διάκριση, κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας, εναπόκειται στις αρμόδιες αρχές να αποδείξουν ότι ο εισάγων τη διάκριση κανόνας δικαιολογείται για λόγους αντικειμενικούς που δεν έχουν καμία σχέση με διάκριση λόγω φύλου.

5) Εάν εκτιμηθεί ότι κράτος μέλος παραβιάζει με νομοθετική του ρύθμιση την απαγόρευση των διακρίσεων που επιβάλλουν οι οδηγίες 79/7/ΕΟΚ και 76/207/ΕΟΚ και ότι η εφαρμογή επί της υφισταμένης τις διακρίσεις ομάδας των κανόνων που έχουν εφαρμογή επί των υπολοίπων δικαιούχων δεν παρέχει λύση, εναπόκειται, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, στο εθνικό δικαστήριο να υποχρεώσει ενδεχομένως, κατόπιν αιτήσεως των διαδίκων και σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που έχει καθορίσει η νομολογία του Δικαστηρίου, το συγκεκριμένο κράτος μέλος να αποκαταστήσει τη ζημία που προκύπτει από την εν λόγω παραβίαση. »